

GRAMATYKA

JĘZYKA POLSKIEGO

według uchwał

AKADEMJI KRAKOWSKIEJ

z dnia 9 lutego, 1918 roku

Rozporządzeniem z dnia 1 stycznia, 1919 r.
przez Ministerstwo Oświaty Publicznej do
użytku szkolnego w Polsce dozwolonych.

CHICAGO, ILL.
DRUKIEM DZIENNIKA CHICAGOSKIEGO

St. Hyacinth College and Seminary
Granby, Massachusetts

St. Hyacinth College and Seminary
Granby, Massachusetts

GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

według uchwał

AKADEMJI KRAKOWSKIEJ

z dnia 9 lutego, 1918 roku

Rozporządzeniem z dnia 1 stycznia, 1919 r.
przez Ministerstwo Oświaty Publicznej do
użytku szkolnego w Polsce dozwolonych.

opracował

KS. F. ŁADOŃ, Z. Z.

Profesor Kolegium św. Stanisława Kostki
w Chicago, Ill.

Wydanie przejrzone i skrócone.

Nakład i własność Spółki Wydawnictwa Polskiego
1455-1457 West Division ulica
Chicago, Ill.

St. Hyacinth College and Seminary
Granby, Massachusetts

**COPYRIGHT, 1920,
BY THE POLISH PUBLISHING CO.
OF CHICAGO, ILL.**

WSTĘP.

Przez m o w ę czyli j ę z y k jakiegoś narodu rozumujemy takie sposoby i środki, zapomocą których możemy innym wyjawić, jakby uzmysłwić, nasze wrażenia, uczucia i myśli. Ze wszystkich do tego służących sposobów najdoskonalszym jest mowa u s t n a, a po niej p i s a n a.

Mowa ustna, zwana też ż y w ą, składa się z pojedynczych d ź w i ę k ó w, tworzących oddzielne w y r a z y, które znów, umiejętnie zgrupowane, tworzą z d a n i a, zapomocą których dopiero możemy dokładnie wypowiedzieć naszą myśl, lub rozumieć myśli innych, głosem, albo pismem wyrażone. Mowa pisana różni się od ustnej tylko w tem, że dźwięki oddaje literami, z których tworzą się wyrazy i zdania.

Stąd wynika, że ten tylko potrafi jasno, zrozumiale i dokładnie wypowiedzieć swoje myśli, kto dobrze rozumie znaczenie wyrazów i umie z nich tworzyć zdania, w treści swej jasne i dobrze złożone.

Poznanie dobre wszystkich właściwości języka polskiego jest niezbędne każdemu, kto chce poprawnie nim mówić. Władanie tylko jednym językiem jest wielkim brakiem w wykształceniu inteligentnego człowieka: czyni go ciasnym i jednostronnym w jego pojęciach i zapatrywaniach na świat; tymczasem przyswojenie sobie obcego języka—to jakby

nowe okno na świat w umyśle naszym. Im więcej okien w domu, tem w nim jaśniej, słoneczniej i... zdrowiej. Takim okienkiem w umyśle Amerykanina polskiego pochodzenia jest bez wątpienia znajomość mowy polskiej, z której zasadami i właściwościami zapoznaje go gramatyka tego języka. Rozpoczynając od najdrobniejszych cząsteczek mowy, od głosek, poucza ona, w jaki sposób tworzą się wyrazy, jakim zmianom one podlegają, które z nich i w jakich formach mogą wejść w zdanie, a wreszcie uczy, jak należy budować zdania, aby logicznie, jasno i zrozumiale mówić i pisać po polsku.

Stąd też wynika odpowiedni podział gramatyki polskiej. Dzieli się ona na trzy części:

Część pierwsza poucza o głoskach i dlatego zwie się **g ł o s o w n i ą**.

Część druga zajmuje się częściami mowy, ich rozgatunkowaniem, odmianą, znaczeniem, pochodzeniem i pisownią, a nazywa się **fleksją** (nauka o urabianiu form i odmian wyrazów).

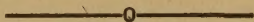
Część trzecia poucza o zdaniu i podaje praktyczne zasady dobrego tworzenia zdań; nazywamy ją **s k ł a d n i ą** (od: składać wyrazy w jedną całość o formie, zgodnej z wymaganiami i z duchem języka polskiego).

U w a g a. W układzie niniejszej Gramatyki autor odstąpił w kilku punktach od układu powszechnie w Ameryce używanych Gramatyk Małeckiego i Konarskiego. Mianowicie: odmiany rzeczowników

z pięciu zredukowane są do trzech, co znacznie ułatwia naukę tego działu; pisownia wyrazów umieszczona została nie na końcu książki, lecz tam, gdzie jej miejsce — po nauce o pochodzeniu słów, a nauka o szyku wyrazów i zdań pobocznych wcielona została tam, gdzie z natury rzeczy należy — do nauki o zdaniu.

Co do pisowni (ortografji) autor stosuje się do uchwał Akademji Krakowskiej, streszczonych w broszurce Leona Rygiera, a przez Ministerjum Oświaty w Polsce do użytku szkolnego zatwierdzonych.

Ponieważ książka przeznaczona jest dla młodzieży polsko-amerykańskiej, która, jak doświadczenie wykazuje, bieglej włada językiem angielskim, niż polskim i lepiej w nim rozumie terminologję gramatyczną, dlatego obok terminologji polskiej, podane są też odpowiednie nazwy angielskie. Nadto przy każdej sposobności autor zwraca uwagę na analogję, lub zasadnicze różnice obu języków i ich zasad gramatycznych.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

G Ł O S O W N I A.

Głoski i litery.

1. G ł o s k i. Myśli wypowiadamy zdaniami, które powstały z oddzielnych w y r a z ó w, czyli s ł ó w. Każde słowo jest całością, złożoną z pojedynczych i oddzielnych dźwięków. Te pojedyncze dźwięki, z których powstają wyrazy, nazywamy g ł o s k a m i (sounds). Np.: P-o-l-s-k-a, o-k-o.

2. L i t e r y. W mowie pisanej każdą głoskę oznaczamy jednym lub dwoma odpowiednimi znakami, które nazywamy l i t e r a m i (letters).

Głoski wymawiamy i słyszymy, litery piszemy i widzimy.

Wszystkich głosek w języku polskim posiadamy 46, a liter tylko 23. Brak liter uzupełniamy sobie w ten sposób:

a) Niektóre głoski oznaczamy w piśmie przez dwie, lub trzy litery, np.: **cz, dz, rz, sz, trz** i t. p. Tak oznaczone głoski mają z a w s z e tylko j e d n o brzmienie.

b) Nad niektórymi literami robimy kropkę, albo kreseczkę, np. **ż, ź, ś, ć, ń**; lub przekreślamy literę linijką, jak **ł**, albo też z dołu doczepiamy małeńki łuczek, np.: **ą, ę**. Tak przekształcone litery mają zupełnie odrębne brzmienie, niż przedtem.

c) Do niektórych liter dopisujemy **i**, które w tym razie nie jest już znakiem oddzielnej głoski, ale tylko

znakiem, że poprzedzającą literę należy wymawiać miękko, np: b(i), g(i)...

3. A l f a b e t. Zbiór wszystkich liter nazywamy a l f a b e t e m (alphabet) lub a b e c a d ł e m. Przedstawia się on następująco:

a, ą, b, b(i), c, cz, ć, d, dz, dź, dż, e, ę, f, f(i),
g, g(i), h, ch, i, j, k, k(i), l, ł, m, m(i), n, ń,
o, ó, p, p(i), r, rz, s, ś, sz, t, u, w, w(i),
y, z, ź, ż.

Zadaniem g ł o s o w n i jest pouczyć nas o tem, ile głosek język polski posiada, jak one się różnią od siebie pochodzeniem i brzmieniem, jak się wymawiają i piszą, jaki wpływ jedne na drugie wywierają i w jaki sposób łączą się w sylaby i wyrazy.

1. Podział głosek.

Cały ogół głosek w języku polskim, jak w angielskim, dzielimy na dwie główne grupy: na s a m o g ł o s k i i na s p ó ł g ł o s k i.

a) S a m o g ł o s k i (vowels) są to takie głoski, które możemy wymawiać same, bez pomocy innej głoski, a tylko przez wydobyćcie głosu z piersi i odpowiednie otworzenie ust.

Takich samogłosek w języku polskim mamy dziewięć, oznaczają je następujące litery:

a, e, i, o, ó, u, y, ą, ę.

b) S p ó ł g ł o s k a m i (consonantes) są wszystkie inne głoski, prócz powyższych dziewięciu samogłosek. Nazywamy je spółgłoskami, ponieważ do ich

wymówienia potrzebujemy pomocy różnych narządów mownych, jak: języka, podniebienia, warg, zębów i t. d.

Wymowa samogłosek w języku polskim różni się od wymowy w języku angielskim, kiedy bowiem w tym języku każda z liter: **a, e, i, o, u, y**, posiada kilka różnych brzmień, w języku polskim każda z nich ma tylko jedno ściśle oznaczone brzmienie.

I tak:

a wymawia się, jak ang. a w wyrazie: **arm**,

e wymawia się, jak ang. e w wyrazie: **end**,

i wymawia się, jak ang. e w wyrazie: **me**,

o wymawia się, jak ang. o w wyrazie: **or**,

u wymawia się, jak ang. u w wyrazie: **pull**,

y nie ma odpowiedniego brzmienia w ang. jęz.

Z tego wynika, że w języku polskim samogłoski i wszystkie inne głoski piszemy tak, jak je wymawiamy i wymawiamy tak, jak je piszemy.

Zarówno samogłoski, jak spółgłoski dzielą się na kilka grup, które w tym podręczniku pomijamy, pozostawiając ten rozdział nauki — wyższym stopniom.

2. Sylaby — zgłoski.

Przez sylabę (syllable) albo zgłoskę rozumiemy jużto samą samogłoskę, jużto samogłoskę, połączoną z jedną lub więcej spółgłoskami; np: **a, o, i, że, bo, ul** i t. d.

W pojedynczą sylabę wchodzić może tylko jedna samogłoska, ale wyrazy mogą składać się z kilku sylab; mogą więc być jednosylabowe, dwusylabowe

i t. d... Słowem, wyraz mieć będzie tyle sylab, ile ma samogłosek, np.: **ul**, **kość**, **maść**, **brać**, **wiać**... są wyrazami jednosylabowymi, a **urok**, **witać**, **świecić**... są wyrazami dwusylabowymi. Samogłoska i w wyrazach: **wiać** i **świecić** jest tylko znakiem zmiękczenia, a nie oddzielną głoską, dlatego, choć w **wiać** są dwie samogłoski, a w **świecić**—trzy, **wiać** jest jednosylabowym słowem, a **świecić** dwusylabowym.

WZAJEMNY WPŁYW GŁOSEK NA SIEBIE.

I. Wpływ samogłosek na spółgłoski.

Przy tworzeniu sylab, lub zmianie końcowych zgłosek u wyrazów może się zdarzyć zbieg kilku brzmień takich, które albo wzajemnie się nie znoszą, albo wywołują trudność w wymowie: w takich wypadkach musimy porobić pewne zmiany w głoskach, odpowiednio do brzmienia, jakiego wymaga następująca głoska.

N.p. zmiękczenie możemy wykonać trojakim sposobem: kreskowaniem liter, np., **prośba**, **śmierć**, **woźnica**, **éma** i t. d.; wtrąceniem litery i: **wielki**, **rzenie**, **dźwięk**..., i przemianą brzmień spółgłosek na inne, np.: **nuda** — **nudzić** — **znudzony**, **głuchy** — **głusi** — **ogłuszony** i t. p.

1. Spółgłoski **k** i **g** przed samogłoskami **e** i **i** w wyrazach obcych wymawiają się miękko, jak **gie**, **ki** i piszą się bez i, np.: **geografja**, **agent**, **kefir**; w wyrazach swoich, zwłaszcza w sylabach nie-

początkowych, miękczymy **g** i **k** przez **i**, np.: **giełda**, **kielich**, **kierat**, **szwagier**, **angielski**, **cukier**, **bankier** i t. p.

Nadto **k** i **g** mogą się zamienić:

k na **c** lub **cz**;

np: daleki — dalece; wilk — wilczy,

g na **ż** lub **dz**;

np: drogi, drożyzna, drodzy.

2. **ch** i **h** tylko pod wpływem **i** w końcówkach deklinacyjnych zamieniają się na **ś**; np.:

Włoch—Włosi, mnich—mnisi.

We wszystkich innych wypadkach przed jakąkolwiek samogłoską zamienia się:

ch na **sz**, np:

głuchy—głuszec, strach—straszak;

h na **ż**, np:

druh—drużyna, porohy—Zaporoże.

3. **t**, **d**, **s**, **z** zamieniają się:

t na **c**, **ć**, lub **cz**, np:

Powrót—powrócę, kot—koci, bogaty—bogacze.

d na **dz** lub **dź**, np:

nuda, nudzę, nie nudź, nudzić.

s na **ś** lub **sz**, np:

las—w lesie; kosić—koszę.

z na **ż** lub **ź**, np:

wóz, wozić, woźny, wożenie.

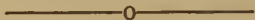
4. **ł i r** pod wpływem miękkiej samogłoski przechodzą:

ł na **l**, np:

wół—woli; orzeł—orli, kościół—kościelny.

r na **rz**, np:

orać—orzę, wiara—wierzyć—wierzę.

II. Wpływ spółgłosek na samogłoski.

Wpływ spółgłosek na samogłoski ogranicza się do trzech samogłosek: **o**, **ę** i **e**.

a) **P o c h y l e n i e** samogłoski **o** na **ó**. W języku polskim znajdują się takie wyrazy, które stale mają **ó** przez wszystkie danego wyrazu formy: góra, gór, ku górze, górzysty, podgórze, górski, górny, góral, górować itd., lecz są też i takie słowa, w których **o** pochyla się na **ó**.

Oto przykłady pochylenia **o** na **ó**:

dół (dołu), stół, wół, stodoła — stodół; ból, sól, mól, rola — ról; wór, otwór, rozbiór; obora — obór; morze — mórz; otworzyć — otwórz; łój, stój, mój, twój, pokój itd.

b) **P o c h y l e n i e** samogłoski **ę** na **a**, np.: dęty, dać, księga, książka, gęś, gaska dziewięć, dziewiątka.

c) **N a t ę ż e n i e** samogłoski **e**, które zamienia się na **o** lub na **a** i odwrotnie; np.: ziele, zioła; gniesć, gniotę strzelać, strzała...

III. Wpływ spółgłosek na spółgłoski.

Upodobnienie spółgłosek.

Jeżeli w skład sylaby musi wejść kilka takich spółgłosek, które trudno wymówić razem, w takich wypadkach zwykle poprzedzająca spółgłoska przechodzi w inne brzmienie, bliższe i pokrewne następnej, lub podobne pierwszemu. N. p. dech—tchu, kiedy—gdy.

Tego rodzaju zmianę spółgłosek pod wpływem innych spółgłosek nazywamy **u p o d o b n i e n i e m** głosek.

CZĘŚĆ DRUGA.

FLEKSJA.

Rozdział I.

O ODMIENNYCH CZĘŚCIACH MOWY.

1. Wyrazy. Części mowy.

1. **W y r a z a m i**, lub **s ł o w a m i** (words) nazywamy takie ze sylab i głosek utworzone całości, które w umyśle naszym wywołują pewne i określone wyobrażenie o jakiejś osobie, zwierzęciu, rzeczy, lub o jakimś przymiocie, czynności, liczbie i t. p. Tak np.: **chłopiec, lew, drzewo, rzeka, czerwony, cztery, piąty, czytać**. . . to są wyrazy, ponieważ każda z tych całości zgłoskowych daje nam ściśle określone pojęcie.

2. **Części mowy** (parts of speech). Język polski posiada niezmiernie bogaty zasób najróżnorodniejszych słów, które, **stosownie do ich znaczenia**, dzielą się na t. zw. **części mowy**, **odmienne** i **nieodmienne**.

Oto pięć części mowy odmiennych:

1. rzeczowniki (**nouns**);
2. przymiotniki (**adjectives**);
3. zaimki (**pronouns**);
4. liczebniki (**numerals**);
5. czasowniki, albo słowa (**verbs**);

Części mowy nieodmienne:

6. przysłówki (**adverbs**);
7. przyimki (**prepositions**);
8. spójniki (**conjunctions**);
9. wykrzykniki (**interjections**).

Takie słowa, które bez zmiany znaczenia swojego mogą przybierać różne formy, nazywamy **odmiennymi częściami mowy**; wszystkie inne słowa, które tej właściwości nie posiadają, zwiemy **nieodmiennymi częściami mowy**.

I. RZECZOWNIKI.

Podział rzeczowników.

Jedną z najliczniejszych grup wyrazów stanowią **r z e c z o w n i k i** (**nouns**), t. j. imiona o s ó b, z w i e-

r z ą t lub r z e c z y, które, stosownie do tego, co oznaczają, dzielą się na rzeczowniki:

zmysłowe i umysłowe (**concrete and abstract nouns**);

żywotne i nieżywotne (**animate and inanimate nouns**);

imiona własne i pospolite (**proper and common nouns**);

jednostkowe i zbiorowe (**individual and collective nouns**).

1. Rzeczowniki **ż y w o t n e** są to imiona istot żyjących, np.: **Jan, ojciec, lew, koń...**; rzeczowniki **n i e ż y w o t n e** są imionami istot nie żyjących, np.: **dom, kamień, pióro, męstwo...**

2. **Z m y s ł o w e** m i rzeczownikami nazywamy imiona takich istot, które możemy poznać zapomocą jednego lub kilku naszych zmysłów, np.: **drzewo, kot, muzyka, dźwięk, światło...**; **u m y s ł o w e** m i nazywamy te rzeczowniki, których zmysłami poznać nie możemy, a tylko w umyśle je sobie przedstawiamy — wyobrażamy, np.: **męstwo, dobroć, cnota, nikczemność...**

3. Imionami **w ł a s n e** m i nazywamy rzeczowniki, oznaczające: imiona ludzi, nazwy miast, rzek, gór, krajów... np.: **Jan, Anna; Chicago, Warszawa, Wisła, Mississippi, Polska, Stany Zjednoczone...**; imionami **p o s p o l i t e** m i nazywamy rzeczowniki, oznaczające: stan, zawód, gatunek, osoby, rzeczy, lub zwierzęta, np.: **stolarz, kupiec, lekarz, malarz, lew, pokój... rzeka, kraj, farma, miasto...**

4. J e d n o s t k o w e m i rzeczownikami zwiemy te, które z natury swojej oznaczają tylko jednostki, np.: **jabłko, uczeń, pióro...**; zaś z b i o r o w e m i nazywamy takie rzeczowniki, które z natury swojej zawsze oznaczają zbiór, grupę, jakichś jednostek, np.: **naród, wojsko, zboże, nasienie...**

2. RODZAJE RZECZOWNIKÓW.

Następnie rozróżniamy rzeczowniki wedle ich gramatycznego r o d z a j u.

Trzy są rodzaje: m ę s k i, ż e ń s k i i n i j a k i.

1. Rodzaju m ę s k i e g o ze znaczenia są imiona mężczyzn, zwierząt samców i takich istot i rzeczy, które sobie wyobrażamy w postaci męskiej, lub z przymiotami męskimi, np.: **rycerz, wilk, pies, anioł, duch, Bóg, sędzia, liść, but** i t. d.

Z z a k o ń c z e n i a rodzaju męskiego są niektóre rzeczowniki, zakończone na spółgłoski, np.: **wróg, głóg, stuk, stół, włos** i t. p.

Rodzajowi męskiemu odpowiada zaimek **ten**; mówimy więc: **ten ojciec, ten syn, ten atrament, ten dom, ten lew, ten pies...**

2. Rodzaju ż e ń s k i e g o — ze z n a c z e n i a są imiona kobiet, zwierząt samic i takich istot, oraz rzeczy, które sobie wystawiamy z przymiotami i właściwościami żeńskimi; np.: **Marja, pani, córka, wilczyca, gęś, gwiazda, dusza, praca, rzeka...**

Z z a k o ń c z e n i a rodzaju żeńskiego są rzeczowniki, zakończone na: **a, i**, albo na niektóre spółgłoski; np.: **matka, bania, studnia, wanna, podłoga, gospodyni, kość, złość, moc, noc...**

Wyjątki stanowią tylko rzeczowniki, które na mocy znaczenia, lub zwyczaju przyjęto uważać za męskie, chociaż końcówki mają żeńskie. Takimi są, nap.: **sędzia, drużba, poeta, gwóźdź, liść...**

Rodzajowi żeńskiemu odpowiada zaimek **ta: ta matka, ta rzeka, ta krawędź, ta obręcz...**

3. Rodzaju n i j a k i e g o — ze z n a c z e n i a są rzeczowniki, wyrażające jakąś istotę niedorostłą, nierozwiniętą, niedawno urodzoną; np.: **dziecko, wilczę, kurczę, cielę...**

Z z a k o ń c z e n i a — do rodzaju nijakiego należą rzeczowniki, kończące się na samogłoskę **o, e**, lub **ę**; np.: **okno, plemię, pole...**

Rodzajowi nijakiemu odpowiada zaimek **to: to dziecko, to pole, to plemię.**

3. Liczby i Przypadki.

Oprócz rodzaju, rozróżniamy w deklinacji i l i c z b ę, t. j. ilość osób, lub rzeczy: np.: **ojciec, ojcowie; jabłko, jabłka; mysz, myszy; kot, koty**. Mamy w języku naszym dwie liczby: **p o j e d y ń c z ą** (singularis numerus) i **m n o g ą** (pluralis numerus).

Nazywamy p r z y p a d k a m i takie zmiany rzeczownika, które wykazują rozmaite położenie osoby, lub rzeczy odnośnie do działającej osoby.

W języku polskim mamy siedm przypadków. Każdy z nich odpowiada na właściwe sobie pytania, mianowicie:

Przypadek I-szy odpowiada na pytanie: kto? co?

Przypadek II-gi odpowiada na pytanie: kogo? czego?
lub: czyj? czyja? czyje?

Przypadek III-ci odpowiada na pytanie: komu? lub
czemu?

Przypadek IV-ty odpowiada na pytanie: kogo? co?

Przypadek V-ty nie odpowiada na żadne pytanie:
służy do zawołania.

Przypadek VI-ty odpowiada na pytanie: kim? czem?

Przypadek VII-my odpowiada na pytanie: (o) kim?
(o) czem? albo (w) kim? (w) czem?

Te same przypadki służą nam zarówno w liczbie pojedynczej, jak mnogiej. Pytania: **kto? kogo?**... odnoszą się do osób; **co? czego?**... do zwierząt i rzeczy.

4. Źródłosłów — temat. Końcówki.

Rozpatrując np. w rzeczownikach **pan** i **ławka** poszczególne zmiany, jakie zachodzą w różnych przypadkach, widzimy, że w obu wyrazach ulegają zmianie tylko końcowe ich części, a reszta wyrazów we wszystkich przypadkach pozostaje bez zmiany.

Takie niezmiennie części wyrazów odmiennych nazywamy **źródłosłowem**, albo **tematem**, czyli **osnową** wyrazu, końcowe zaś sylaby, albo pojedyncze głoski, które się ustawicznie zmieniają w różnych przypadkach, nazywamy **końcówkami** (forms).

5. Deklinacje.

Z osnowy jakiegokolwiek rzeczownika i końcówki danego przypadku możemy utworzyć żądany przypadek dla rzeczownika, czyto w liczbie pojedynczej, czy w liczbie mnogiej.

Tworzenie nowego wyrazu z osnowy i końcówki poszczególnych przypadków nazywamy *o d m i a n ą*, lub *d e k l i n a c j ą* rzeczowników (declension of nouns.)

Rzeczownikowych odmian w języku polskim mamy trzy.

(Uwaga: Pod tym względem różni się niniejsza Gramatyka od innych, podających aż pięć deklinacji; my — dla ułatwienia nauki naszej młodzieży liczbę deklinacji sprowadzamy do trzech).

Deklinacja *p i e r w s z a* obejmuje rzeczowniki *m ę s k i e*, zakończone na spółgłoskę (bez właściwej końcówki) i zdrobniałe na *o*, np. **chłop, pan, orzeł, koń, kraj, rodzaj, wujcio, dziadzio** itp.

Deklinacja *d r u g a* obejmuje rzeczowniki:

a.) żeńskie na *a, i*, oraz zakończone na spółgłoskę: np. **woda, ryba, bania, szyja, ksieni, bogini, wieś, łakoć, mysz, noc, klacz.**

b.) męskie na *a*, lub *o*; np.: **wojewoda, sędzia, cieśla, Fredro.**

Deklinacja *t r z e c i a* obejmuje rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na *a, e*, lub *ę*; np.: **serce, dzieło, wiano, miasto, pole, jaje, cielę, imię, ciemię** itd.

DEKLINACJA PIERWSZA.

Podług pierwszej deklinacji odmieniają się wszystkie rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę tematową i zdrobniące imiona męskie, zakończone na o, jak *Stefcio, wujcio...*

W niektórych przypadkach (I, IV, V) liczby mnogiej imiona osobowe mają właściwe sobie formy, a imiona zwierząt oraz rzeczy nieżywotnych mają swoje. Odmianę imion osobowych zwiemy formą *o s o b o w ą*, a odmianę zwierząt i rzeczy nazywamy formą *r z e c z o w ą*.

Sposób odmiany rzeczowników, należących do pierwszej deklinacji, wykazują następujące wzory.

W z ó r p i e r w s z y.

Liczba pojedyncza.

I.	Anioł,	Ogród,
II.	Anioł-a,	Ogrod-u,
III.	Anioł-owi,	Ogrod-owi,
IV.	Anioł-a,	Ogród,
V.	Aniel-e,	Ogrodzi-e,
VI.	Anioł-em,	Ogrod-em,
VII.	(o)Aniel-e,	(w)Ogrodzi-e,

Liczba mnoga.

	Anioł-owie,	
I.	Aniel-i,	
	Anioł-y	Ogrod-y
II.	Anioł-ów,	Ogrod-ów,
III.	Anioł-om,	Ogrod-om,
IV.	Anioł-ów,	Ogrod-y
V.	j a k p r z y p. I-szy.	
VI.	Anioł-ami,	Ogrod-ami,
VII.	(w)Anioł-ach	(w)Ogrod-ach.

Według powyższego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoski jak: **wół, stół, chłop, pan, lis, płot, len, orzeł, węzeł**. . . Wyjątek stanowią rzeczowniki, zakończone na inne spółgłoski, których odmiany wzór podany jest w następującej tablicy:

W z ó r d r u g i.

Liczba pojedyncza.

I.	Kruk	Róg	Mech
II.	Kruk-a	Rog-u	Mch-u
III.	Kruk-owi	Rog-u	Mch-u,
IV.	Kruk-a	Róg	Mech
V.	Kruk-u	Rog-u	Mch-u
VI.	Kruki-em	Rogi-em	Mch-em
VII.	(o) Kruk-u	(o) Rog-u	(o) Mch-u

Liczba mnoga.

I.	Kruk-i	Rog-i	Mch-y
II.	Kruk-ów	Rog-ów	Mch-ów
III.	Kruk-om	Rog-om	Mch-om
IV.	Kruk-i	Rog-i	Mch-y
V.	j a k p r z y p. I-szy.		
VI.	Kruk-ami	Rog-ami	Mch-ami
VII.	(o) Kruk-ach	Rog-ach	Mch-ach

Według tego wzoru odmieniają się wszystkie rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoski, jak: **smak, grzech, głóg**, a także wyraz **syn**. Człowiek w V-ym przyp. l. p. ma: **człowiecze!** a Bóg — **Boże!**. . . Wyraz **człowiek** liczby mnogiej nie ma, używa się: **ludzie**.

W z ó r t r z e c i.

Liczba pojedyncza.

I.	Koń	Liść	Uczeń
II.	Koni-a	Liści-a	Uczni-a
III.	Koni-owi	Liści-owi	Uczni-owi
IV.	Koni-a	Liść	Uczni-a
V.	Koni-u	Liści-u	Uczni-u
VI.	Koni-em	Liści-em	Uczni-em
VII.	(w) Koni-u	(w) Liści-u	(w) Uczni-u

Liczba mnoga.

I.	Koni-e	Liści-e	Uczni-owie
II.	Kon-i	Liśc-i	Uczni-(ów)
III.	Koni-om	Liści-om	Uczni-om
IV.	Koni-e	Liści-e	Uczni-ów
V.	j a k p r z y p. I-szy.		
VI.	Koń-mi	Liść-mi	Uczni-ami
VII.	(w) Koni-ach	(w) Liści-ach	(w) Uczni-ach,

Według tego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę, jak: wódz, król, kraj..., oraz nieżywotne, kończące się na *ec*, jak: smalec, walec... i zdrobniałe męskie na *o*: Kazio, Miecio, wujcio, dziadzio...

Wyraz przyjaciel w l. m. ma: przyjaciele, przyjaciół, przyjaciółmi i t. d.

W z ó r c z w a r t y.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

I.	Chłopiec	Chłopcy
II.	Chłopca	Chłopców
III.	Chłopcu	Chłopcom
IV.	Chłopca	Chłopców
V.	Chłopcze	Chłopcy
VI.	Chłopcem	Chłopcami
VII.	(w) Chłopcu	(w) Chłopcach.

Według tego wzoru odmieniają się rzeczowniki męskie żywotne (osób i zwierząt), zakończone na **ec**. Tu także należy wyraz **ksiądz**, który w V-ym przyp. l. p. ma: **księżę**, a w liczbie mn. ma: **księża**, **księży**, **księżom**.

UWAGA: W odmianach jednako brzmiących nazw krajów i narodów należy odróżniać nazwę kraju od nazwy narodu, np.:

kraj:	naród:	kraj:	naród:
Niemcy,	Niemcy,	Czechy,	Czesi
Niemiec,	Niemców,	Czech,	Czechów,
Niemcom		Czechom,	
Niemcy	Niemców,	Czechy,	Czechów,
Niemcy!		Czechy!	Czesi!
Niemcami,		Czechami,	
w Niemczech,	w Niemcach,	w Czechach,	

Podobnie odmieniają się: **Włochy**, **Włosi**, **Węgry**, **Węgrzy** i t. d.

DEKLINACJA DRUGA.

Deklinacja druga obejmuje rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone jużto na samogłoskę: **a**, lub **i**, jużto na spółgłoskę; np.: **ryba**, **bania**, **lekcja**, **źmija**, **pani**, **gęś**, **kość**, **twarz**, **mysz** i t. d.

Nadto według tej deklinacji w liczbie pojedynczej odmieniają się także rzeczowniki rodzaju męskiego na **a**, np.: **winowajca**, **zdrajca** . . ., oraz nazwiska rodowe męskie na **a**, lub **o**; np.: **Zawisza**, **Freдро** i t. p.

Te rzeczowniki męskie w liczbie mnogiej odmieniają się prawidłowo podług pierwszej deklinacji.

Następujące wzory pokazują odmianę rzeczowników, należących do drugiej deklinacji.

W z ó r p i e r w s z y .

Odmiana żeńskich rzeczowników, zakończonych
na **a**, lub **i**.

L i c z b a p o j e d y ń c z a .

I.	ryb- a	burz- a ,	bani- a ,
II.	ryb- y ,	burz- y ,	ban- i
III.	rybi- e ,	burz- y ,	ban- i
IV.	ryb- ę ,	burz- ę ,	bani- ę ,
V.	ryb- o ,	burz- o ,	bani- o ,
VI.	ryb- ą ,	burz- ą ,	bani- ą ,
VII.	(w)rybi- e ,	(w)burz- y ,	(w)ban- i ,

I.	lekcj- a ,	zmij- a ,	gospodyn- i ,
II.	lekcj- i ,	źmi- i ,	gospodyn- i ,
III.	lekcj- i ,	źmi- i ,	gospodyn- i ,
IV.	lekcj- ę ,	zmij- ę ,	gospodyn- ę ,
V.	lekcj- o ,	zmij- o !	gospodyn- i !
VI.	lekcj- ą ,	zmij- ą ,	gospodyn- ą ,
VII.	(o)lekcj- i ,	źmi- i ,	gospodyn- i .

L i c z b a m n o g a .

I.	ryb- y ,	burz- e ,	bani- e ,
II.	ryb,	burz,	bań,
III.	ryb- om	burz- om ,	bani- om ,
IV i V.	j a k p r z y p. I- s z y .		
VI.	ryb- ami ,	burz- ami ,	bani- ami ,
VII.	(o)ryb- ach ,	(o)burz- ach ,	(o)bani- ach .

I.	lekcj-e,	żmij-e,	gospodyni-e,
II.	lekcyj,	żmij,	gospodyń,
III.	lekcj-om,	żmij-om,	gospodyni-om,
IV i V.	j a k p r z y p. I-szy.		
VI.	lekcj-ami,	żmij-ami,	gospodyni-ami.
VII.	(o)lekcj-ach,	(o)żmij-ach,	(o)gospodyn-iach.

Według tych wzorów odmieniają się wszystkie rzeczowniki, należące do II-ej dekl., zakończone na **a**, lub **i**. Pani w IV-ym przyp. l. p. ma **panią**; niektóre zaś zdrobniałe rzeczowniki żeńskie z poprzedzającą spółgłoską w V-ym przyp. l. p. mają **u** zamiast **o**, np.: **Zosiu! Broniu! Wandziu!**

W z ó r d r u g i.

Odmiana rzeczowników żeńskich, zakończonych na spółgłoskę.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

I.	twarz,	kość,	noc,
II.	twarz-y	kość-i,	noc-y,
III.	twarz-y	kość-i,	noc-y,
IV.	j a k p r z y p. I-szy.		
V.	twarz-y	kość-i,	noc-y,
VI.	twarz-ą,	kości-ą,	noc-ą,
VII.	(w)twarz-y,	(w)kość-i,	(w)noc-y.

L i c z b a m n o g a.

I.	Kość-i,	twarz-e,	noc-e,
II.	kość-i,	twarz-y,	noc-y,
III.	kości-om,	twarz-om,	noc-om,
IV.	i V. j a k p r z y p. I-szy.		
VI.	kości-ami,	twarz-ami,	noc-ami,
VII.	(o)kości-ach	(o)twarz-ach,	(o)noc-ach.

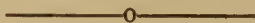
Wzór trzeci.

Odmiana rzeczowników męskich na **a** i nazwisk
na **a**, lub **o**.

Liczba pojedyncza.

I.	poet- a ,	Zawisz- a ,	Fredr- o ,
II.	poet- y ,	Zawisz- y ,	Fredr- y ,
III.	poeci- e ,	Zawisz- y ,	Fredrz- e ,
IV.	poet- ę ,	Zawisz- ę ,	Fredr- ę ,
V.	poet- o ,	Zawisz- o ,	Fredr- o ,
VI.	poet- ą ,	Zawisz- ą ,	Fredr- ą ,
VII.	(o)poeci- e ,	(o)Zawisz- y ,	(o)Fredrz- e .

W liczbie mnogiej rzeczowniki męskie z drugiej deklinacji odmieniają się prawidłowo według I-ej dekl. A więc: poeci, poetów... Zawiszowie, Zawiszów, Zawiszom... Fredrowie, Fredrów, Fredrom i t. d.

DEKLINACJA TRZECIA.

Podług deklinacji trzeciej odmieniają się wszystkie rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone na: **o**, **e**, lub **ę**.

Odmiana tych rzeczowników uwidoczniiona jest w następujących wzorach.

Liczba pojedyncza.

imi- ę ,	źrebi- ę ,	dziel- o ,	pol- e ,
imieni- a ,	źrebięci- a ,	dziel- a ,	pol- a ,
imieni- u ,	źrebięci- u ,	dziel- u ,	pol- u ,
imi- ę ,	źrebi- ę ,	dziel- o ,	pol- e ,
imi- ę ,	źrebi- ę ,	dziel- o ,	pol- e ,
imieni- em ,	źrebięci- em ,	dziel- em ,	pol- em ,
(w)imieni- u ,	(w)źrebięci- u ,	(w)dziel- e ,	(w)pol- u .

L i c z b a m n o g a.

dzieł-a,	pol-a,	imiøn-a,	źrebięt-a,
dzieł,	pól,	imion,	źrebiąt,
dzieł-om,	pol-om,	imion-om,	źrebięt-om,
dzieł-a,	pol-a,	imion-a,	źrebięt-a,
dzieł-a,	pol-a,	imion-a,	źrebięt-a,
dzieł-ami,	pol-ami,	imion-ami,	źrebięt-ami,
(o)dzieł-ach,	(o)pol-ach,	imion-ach,	źrebięt-ach.

II. PRZYMOTNIKI.

1. Nazywamy **p r z y m i o t n i k a m i** (adjectives) takie wyrazy, które oznaczają jakikolwiek przymiot, lub właściwość rzeczowników. **Pilny, żelazny, wysoki, silny, dobry, zła, małe** i t. p. są przymiotnikami. Przymiotniki odpowiadają na pytania: **jaki? jaka? jakie? Jaki uczeń? — Pilny! Jaki dom? — Wysoki! Jaka matka? — Dobra! Jakie dziecko? — Posłuszne** i t. d.

2. Zgodność przymiotnika z rzeczownikiem.

Ponieważ z natury swojej przymiotniki są ściśle związane z rzeczownikami, jako ich określenia, dlatego w języku polskim **każdy** przymiotnik musi się zgadzać ze swoim rzeczownikiem w **rodzaju, formie, liczbie i przypadku**.

3. Odmiana przymiotników.

Ze względu na to, że przymiotnik musi się stosować do swojego rzeczownika, nie tylko w rodzaju, ale także w przypadku i liczbie, dlatego i sam przy każdorazowej zmianie końcówki u określanego przez się rzeczownika musi również zmienić własną swoją końcówkę, aby się doń przystosować. Nazywamy to **o d m i a n ą** — deklinacją — przymiotnika (declension of adjectives).

T e m a t e m, czyli osnową przymiotnika jest ta część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu końcówki I-go przyp. l. p. Np.: **wielki** ma temat **wielk, mądry — mądr i t. d.**

Niektóre **spółgłoski** końcowe tematów ulegają zmiękczeniu, już to przez wtrącenie i jak, **drogiej, drogiemu**, już to przez zmianę głosek: **drodzy, wielcy i t. p.**

Przymiotniki więc odmieniają się przez: **rodzaje, liczby i przypadki**. Sposób tej odmiany pokazują następujące dwa wzory: pierwszy przedstawia deklinację samych przymiotników, drugi przedstawia odmianę przymiotnika, połączanego z rzeczownikiem.

W Z Ó R I.

O d m i a n a p r z y m i o t n i k ó w.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

R o d z. m ę s k i. R o d z. ż e ń. R o d z. n i j.

I.	dobr-y, tan-i,	dobr-a, tani-a,	dobr-e, tani-e,
II.	dobr-ego, tani-ego,	dobr-ej, tani-ej,	dobr-ego, tani-ego,
III.	dobr-emu, tani-emu,	dobr-ej, tani-ej,	dobr-emu, tani-emu,
IV.	dobr-ego, tani-ego,	dobr-ą, tani-ą,	dobr-e, tani-e,
V.	J a k p r z y p a d e k I-szy.		
VI.	dobr-ym, tan-im,	dobr-ą, tani-ą,	dobr-em, tani-em,
VII.	(o)dobr-ym, (o)tan-im,	(o)dobr-ej, (o)tani-ej,	(o)dobr-em. (o)tani-em.

Liczba mnoga.

Forma osobowa.

Forma rzeczowa.

dobrz-y,	tan-i,	dobr-e,	tani-e,
dobr-ych,	tan-ich,	dobr-ych,	tan-ich,
dobr-ym,	tan-im,	dobr-ym,	tan-im,
dobr-ych,	tan-ich.	dobr-e,	tan-ie,

V. Jak przypadek I-szy.

dobr-ymi,	tan-imi,	dobr-emi,	tani-emi,
(o)dobr-ych	(o)tan-ich,	(o)dobr-ych,	(o)tan-ich.

Według poprzedniego wzoru odmieniają się wszystkie inne przymiotniki w języku polskim.

WZÓR II.

Odmiana przymiotnika z rzeczownikiem.

Liczba pojedyncza.

Rodzaj męski.

I. dobry:	mąż,	koń;
II. dobrego:	męża,	konia;
III. dobremu:	mężowi,	koniowi;
IV. dobrego:	męża,	konia;
	(dobry dom)	
V. dobry:	mężu!	koniu!
VI. dobrym:	mężem,	koniem;
VII. (w)dobrym:	mężu,	koniu;

Rodz. żeń.

Rodz. nij.

dobra	matka;	dobre	dziecko;
dobrej	matki;	dobrego	dziecka;
dobrej	matce;	dobremu	dziecku;
dobr-ą,	matkę;	dobre	dziecko;
dobra	matko!	dobre	dziecko!
dobrą,	matką;	dobrem	dzieckiem;
(w)dobrej	matce;	(w)dobrem	dziecku.

Liczba mnoga.

Forma osobowa:

dobrzy	mężowie;
dobrych	mężów;
dobrym	mężom;
dobrych	mężów;
dobrzy	mężowie!
dobrymi	mężami;
(w)dobrych	mężach;

Forma rzeczowa.

dobrze:	matki,	dzieci,	konie;
dobrych:	matek,	dzieci,	koni;
dobrym:	matkom,	dzieciom,	koniom;
dobrze:	matki,	dzieci,	konie;
dobrze:	matki!	dzieci!	konie!
dobremi:	matkami,	dziećmi,	końmi;
(w)dobrych:	matkach,	dzieciach,	koniach.

W VI-ym i VII-ym przyp. l. p. przymiotniki dla rodzaju męskiego przybierają końcówki: **ym**, lub **im**, dla rodzaju nijakiego zawsze — **em**. Przymiotniki, mające końcówkę **e** w I-ym przyp. l. mn., (forma rzeczowa), przybierają w VI-ym przyp. l. mn. końcówkę **emi** dla **wszystkich** rzeczowników, a końcówkę **ymi**, lub **imi**, jeśli w I-ym przyp. l. mn. mają **y**, lub **i** (forma osobowa).

Końcówka przymiotnikowa przyp. VI-go l. mn. nie jest zawisła od rodzaju, lecz od końcówki I-go przyp. l. mn.

Mówimy więc:

dobrym: ojcem, synem, wołem, dębem;...
o **dobrym**: ojcu, synu, wole, dębie;...

dobrem: dzieckiem, piórem;...

o dobrem: dziecku, piórze;...

dobremi: matkami, dziećmi, wołami, dębami;....

dużemi: chłopakami, próżniakami, pijakami...

A znów powiemy: **dobrymi:** ojcami, miłymi synami, **wielkimi** wodzami...

Ta zasada odnosi się zarówno do przymiotników, jak do wszystkich odmiennych części mowy, mających przymiotnikowe końcówki (zaimki, liczebniki i t. d.)

4. Odmiana Rzeczowników podług Deklinacji przymiotnikowej.

W polskim języku posiadamy wiele wyrazów z przymiotnikowymi końcówkami, mających jednak rzeczowe znaczenie. Jedne z nich odmieniają się podług przymiotnikowej deklinacji, inne mają mieszaną odmianę: przymiotnikową i rzeczownikową.

Do pierwszych należą:

1. wyrazy takie, jak: **leśniczy, woźny, służebny, pokojowy, bliźni, luty, złoty** i t. d. Odmieniają się one zupełnie prawidłowo. I-szy przyp. l. mn. mają na **i**, lub **owie** (leśniczowie).

2. Nazwiska rodowe, jak: **Krasicki, Wojciechowski, Dąbrowski** i t. p. mają odmianę prawidłową.

3. Imiona własne, wzięte z greckiego, albo łacińskiego języka, lub podobne w zakończeniu, polskie: **Horacy, Ignacy**; nazwiska cudzoziemskie: **Bandtke, Linde**... Wszystkie prawidłową mają od-

mianę; I-szy przyp. l. mn. mają na owie: **Antonio-
wie, Ignacowie...**

Z żeńskich tu należą nazwiska rodowe: **Sobieska,
Pawłoska...** Nazwiska córek na **ówna, anka**, jak:
Wilczkówna, Zarębianka i t. p. należą do rzeczowni-
kowej deklinacji. Według przymiotnikowej deklina-
cji odmieniają się także pospolite imiona żeńskie, jak:
królowa, teściowa, doktorowa, adwokatowa, itp. Rze-
czowniki te mają w IV-ym przyp. l. p. **ę**, a w V-ym
kończą się na **o**: **królowę, królowo! bratową, brato-
wo!**

Do rzeczowników, mających mieszaną deklina-
cję, należą przedewszystkiem: 4 męskie, **sędzia,
hrabia, margrabia, burgrabia**—i nazwy kobiet na **ina
yna, na**; np.: **sędzina, hrabina...**

Wzór odmiany: sędzia i sędzina:

Sędzia,	sędzina,	Sędziowie	sędziny,
sędziego,	sędziny,	sędziów,	sędzin,
sędziem,	sędzinie,	sędziom,	sędzinom,
sędziego,	sędzinę,	sędziów,	sędziny,
sędzio!	sędzino!	sędziowie,	sędziny,
sędzią,	sędziną,	sędziami,	sędzinami,
(w) sędzi,	(w) sędzinie,	(w) sędziach,	(w) sędzinach.

Podług tego wzoru odmieniają się wszystkie
inne rzeczowniki, mające mieszaną deklinację.

5. Stopniowanie Przymiotników.

Porównując osoby, albo przedmioty pod wzglę-
dem wspólnego jakiegoś przymiotu, może się zda-
rzyć, że przymiot ten posiadają one w różnym sto-

pniu: jedne więcej, inne mniej, a inne najwięcej ze wszystkich. Tak, np., dom jakiś może być wysoki, ale inny dom może być jeszcze wyższy, a ze wszystkich domów najwyższą może być np. wieża.

Język polski posiada trzy stopnie:

stopień r ó w n y (positive degree),

stopień w y ż s z y (comparative degree) i

stopień n a j w y ż s z y (superlative degree).

1. W stopniu równym kładziemy wtedy przymiotnik, kiedy jakaś właściwość osoby, lub rzeczy jest równa, jednakowa:

Była to dziecina **piękna**, jak anioł. —

Człowiek to **mądry**, jak Salomon. — **Silny**,
jak koń...

Końcówką stopnia równego jest zwykła końcówka przymiotnika. Po przymiotnikach w stopniu równym i przy zaimku **taki** kładziemy spójnik **jak**: **taki, jak ojciec; pracowity, jak pszczołka, taki uparty, jak muł...**

2. W stopniu wyższym kładziemy przymiotnik, kiedy rzeczownik jego przewyższa omawianą właściwością drugi rzeczownik, z nim porównywany. Końcówką stopnia drugiego jest: **szy, sza, sze**, albo **ejszy, ejsza, ejsze**. Końcówki te doczepia się do tematu przymiotnika.

W stopniu wyższym porównywane ze sobą rzeczowniki łączymy wyrazami: **niż, niżeli, aniżeli, niżli, nad, od**.

Kościół jest wyższy, **niż** (niżeli, aniżeli i t. d.) dom. — Słońce jest większe, **niż** ziemia, a ziemia jest większa **od** księżycy.

3. Przymiotnik w stopniu najwyższym dajemy tylko takim osobom, lub rzeczom, z którymi nie pod pewnym względem porównania nie wytrzymuje:

Zawiść brzydka, mściwość brzydsza, ale podłość **najbrzydsza**. — Ten ze wszystkich uważa się za **najszczęśliwszego**, kto łaski drugich nie potrzebuje.

Stopień najwyższy tworzy się od wyższego za dodaniem przedrostka **naj**: **najsłabszy**, **najwyższy**, **najukochańszy**...

6. Nieprawidłowe stopniowanie.

Niektóre przymiotniki urabiają wyższe stopnie nieprawidłowo, albo od zgoła odmiennych tematów.

Przymiotniki na **ki**, **oki**, **eki** odrzucają te końcówki w stopniach wyższych. Takimi przymiotnikami są np.:

słodki — słodszy,	miałki — mielszy,
gładki — gładszy,	lekki — lżejszy
wąski — węższy,	szeroki — szerszy,
cienki — cieńszy,	głęboki — głębszy,
niski — niższy,	daleki — dalszy i t. d....

Zupełnie nieprawidłowe stopniowanie mają przymiotniki:

dobry → lepszy — najlepszy,
zły → gorszy — najgorszy,
wielki — większy — największy,
mały — mniejszy — najmniejszy,
wysoki — wyższy — najwyższy.

Niektóre przymiotniki stopniować się nie mogą, mianowicie te, które już same przez się wykluczają wszelkie porównanie, jak: **nieomylny, prawdziwy, prostopadły, równoległy, martwy, ślepy**, i t. d., jakoteż przymiotniki, które oznaczają materję, z jakiej pewna rzecz jest zrobiona, np.: **żelazny, drewniany, cielesny, złoty, srebrny, marmurowy** i t. d.

7. Opisowe stopniowanie.

Stopniowanie, o którym poprzednio mówiliśmy, nazywa się stopniowaniem **p o r ó w n a w c z e m**. Oprócz niego, mamy jeszcze stopniowanie **o p i s o w e**, w którym stopień wyższy tworzy się przez dodanie do stopnia równego wyrazów: **bardziej, więcej**, lub **mniej**, a stopień najwyższy tworzy się przez dodanie do stopnia równego słów: **najbardziej, najwięcej**, lub **najmniej**, np.:

Paweł jest **więcej** chwalony, niż Jan. —
Najwięcej cierpkim z płynów jest ocet. —
Najbardziej szorstkie obejście nie sprawi
takiej przykrości, jak pogarda.

III. LICZEBNIKI.

1. Liczebniki oznaczone i nieoznaczone.

Liczebnikami (numerals) nazywamy te części mowy, które nam służą do oznaczania ilości, liczby, porządku następstwa osób, lub rzeczy: np.: w wyrażeniach: **trzy** jabłka, **stu** żołnierzy, **dziesiąta** godzina, **trojakim** sposobem, **wiele** ludzi, **kilkadziesiąt** drzew; podkreślone słowa: **trzy**, **stu**, **dziesiąta**, **trojakim**, **wiele**, **kilkadziesiąt**... są liczebnikami.

Ponieważ liczbę możemy oznaczyć zupełnie dokładnie, albo tylko w przybliżeniu, dlatego i same liczebniki dzielimy na dwie główne grupy, na liczebniki **oznaczone** i **nieoznaczone**.

Oznaczone liczebniki są te, które nam dokładnie wyrażają liczbę, np.: **dwa**, **sto**, **pierwszy**, **podwójny**, **czworako**... **Nieoznaczone** liczebniki dokładnie liczby nie podają, a tylko w pewnym, większem lub mniejszem, przybliżeniu, np.: **kilka**, **kilkadziesiąt**, **wiele**, **mało**, **dużo**, **tyle**, **ile**...

2. Podział liczebników oznaczonych.

Stosownie do różnych okoliczności, liczebniki **oznaczone** dzielimy na: **główne**, **zbiorowe**, **porządkowe** i **wielorakie**.

1. Liczebniki **główne** (cardinal numerals) odpowiadają na pytanie **ile?** i służą nam do liczenia osób, lub rzeczy. Są one następujące:

Jeden, jedna, jedno; dwaj, dwa, dwie; obaj, oba, obie; obydwaj, obydwu, obydwie; trzech, trzy; czterej, cztery; pięć, sześć, siedm, ośm, dziewięć, dziesięć, jedenaście, dwanaście, trzynaście, czternaście, ... dwadzieścia, dwadzieścia jeden, ... trzydzieści, trzydzieści jeden, ... sto, sto jeden, ... dwieście, dwieście jeden, ... trzysta, czterysta, pięćset, ... tysiąc, dwa tysiące, miljon, dwa miliony i t. d.

Liczebniki główne od **jeden** do **cztery** (włącznie) mają znaczenie p r z y m i o t n i k ó w, dlatego mówimy: **jeden uczeń, jedno drzewo, dwie niewiasty, trzech panowie, trzy dziewczyny...**

3. Liczebniki zbiorowe.

Liczebniki z b i o r o w e (collective numerals) oznaczają połączenie, zbiór, pewnej liczby osób, lub rzeczy. Takimi liczebnikami są:

Dwoje, oboje, troje, czworo, pięcioro, sześcioro, siedmioro, ośmioro, dziewięcioro, dziesięcioro, jedenaścioro, dwanaścioro, trzynaścioro i t. d.; dwadzieścioro, trzydzieścioro... dwadzieścia dwoje, troje... trzydzieści dwoje, troje... czterdzieści dwoje, troje... pięćdziesiąt troje, czworo i t. d.

Np.: **oboje Kozłowscy** (mąż i żona, albo brat i siostra); **dwoje dzieci** (chłopiec i dziewczynka); **troje, czworo...** zwierząt; **dwoje oczu, uszu; dwoje rękawiczek** i t. d.

4. Liczebniki porządkowe.

Liczebniki p o r z ą d k o w e (ordinals) służą do oznaczania p o r z ą d k u, w jakim osoby, lub rzeczy po sobie następują. Odpowiadają one na pytania: **który z kolei? który w porządku?**

Są to następujące liczebniki:

pierwszy, a, e; drugi, albo wtóry, a, e;

trzeci, a, e; czwarty, a, e; piąty, a, e;

szósty, siódmy, ósmy, dziewiąty,

dziesiąty, jedenasty, dwunasty...

dwudziesty, dwudziesty pierwszy, drugi...

trzydziesty, czterdziesty,...

setny, setny pierwszy, drugi, setny dziesiąty...

sto dwudziesty... dwóch setny (dwusetny),

trzechsetny i t. d....

Wszystkie liczebniki porządkowe są przymiotnikami i odmieniają się regularnie, jak przymiotniki.

Od liczebników porządkowych urabiają się nazwy dla liczb $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{2}$... **półtora, półtrzecia, półczwarta**..., a także liczebne przysłówki porządkowe: **po pierwsze, po drugie, po trzecie**...

5. Liczebniki wielorakie.

Liczebniki wielorakie oznaczają różnorodność, t. z., że osoby, lub rzeczy mogą być różnego rodzaju; np.: linja geometryczna może być **dwojaka**: prosta i krzywa. — Korzystać z nauk może być **podwójna**: dla siebie i dla bliźnich...

Są to następujące liczebniki:

jednaki, a, e;	pojedynczy, a, e
dwojaki, a, e;	podwójny, a, e;
trojaki, a, e;	potrójny, a, e;
czworaki, a, e;	poczwórny, a, e;
pięcioraki, a, e;	
sześcioraki, a, e;	

dziesięcioraki, jedenastoraki, dwunastoraki...

iloraki, tyloraki, kilkoraki, wieloraki...

Liczebniki: **jednaki, dwojaki...** różnią się znaczeniem od licz. **pojedynczy, podwójny...** Co innego bowiem znaczy: **dwojaka praca, a podwójna praca.**

6. Odmiana liczebników.

Odmiana liczebników w języku polskim nie jest jeszcze zupełnie ustalona; miesza się ona z odmianą zaimków, rzeczowników, lub przymiotników. Poniżej podajemy odmianę ważniejszych liczebników, według których dają się odmieniać inne.

1. Odmiana liczebnika JEDEN.

Liczba pojedyncza.

jeden,	jedna,	jedno,
jednego,	jednej,	jednego,
jednemu,	jednej,	jednemu,
jednego, jeden,	jedną,	jedno,
jednym,	jedną,	jednem,
(w)jednym,	(w)jednej,	(w)jednem.

Liczba mnoga.

for. osob.	for. rzecz.
jedni,	jedne,
jednych,	jednych,
jednym,	jednym,
jednych,	jedne,
jednymi,	jednemi,
(w)jednych,	(w)jednych.

2. Odmiana liczebnika: dwaj, dwie, dwa.

Dwaj	dwie,	dwa,
dwóch (dwu)	dwóch, (dwu)	dwóch,
dwom,	dwom, (dwu)	dwom,
dwóch (dwu)	dwie,	dwa,
dwaj!	dwie!	dwaj!
dwoma,	dwoma,	dwoma,
(w)dwóch (dwu)	(w)dwóch,	(w)dwóch (dwu)

Według tego wzoru odmieniają się: **obaj, obie, oba; obydwaj, obydwie, obydwaj.**

3. Odmiana liczebników: trzej, trzy; cztery, cztery.

trzej,	cztery,	trzy,	cztery,
trzech,	czterech,	trzech,	czterech,
trzem,	czterem,	trzem,	czterem,
trzech,	czterech,	trzy,	cztery,
trzej!	cztery!	trzy,	cztery,
trzema,	czterema,	trzema,	czterema.
(w)trzech,	(w)czterech,	(w)trzech,	(w)czterech.

4. Odmiana liczebników od 5 do 99.

pięć: wodzów, koni, ziem, okien,

pięciu: wodzów, koni, ziem, okien,

pięciu: wozom, koniom, ziemiom, oknom,

pięciu: wodzów, jak przyp. I-szy.

pięciu: wozami, końmi, ziemiami, oknami,

(o)pięciu: wozach, koniach, ziemiach, oknach.

Uwaga. W zupełnie podobny sposób odmieniają się wszystkie liczebniki główne od 5 do 99, oraz nieoznaczone: **kilka, wiele, tyle** i t. d.

Jeżeli liczebniki **pięć, sześć** i t. d. odmieniają się same, bez rzeczownika, wtenczas końcówką liczebnika w III-im przyp. jest **u**, a nie **om**, a w VI-ym—**oma**, zamiast **u**; np.: dałem jałmużnę **pięciu** żebrakom; szedłem z **pięciu** towarzyszami, ale: **pięć, pięciu, pięcioma, dziesięć, dziesięcioma** i t. d. bez rzeczownika.

5. Odmiana liczebnika sto.

Liczebnik **sto** ma znaczenie **rzeczownika rodzaju nijakiego**, jeżeli nie ma przy sobie rzeczownika, a ma znaczenie **przymiotnikowe**, jeśli jest połączony z rzeczownikiem. W pierwszym wypadku odmienia się regularnie, jak rzeczownik **dzieło**, w drugim wypadku odmienia się nieregularnie. Obie odmiany uwidoczniają następujące dwa przykłady:

Odmiana liczebnika sto bez rzeczownika:

Liczba poj.	I.	sto,	Lba mnoga	sta,
	II.	sta,		set,
	III.	stu,		stom,
	IV.	sto,		sta,
	VI.	stem,		stami (stoma),
	VII.	(w)ście,		(w)stach.

Odmiana liczebnika sto z rzeczownikiem.

sto: mężów, koni,	matek,	okien,
stu: mężów, koni,	matek,	okien,
stu: mężom, koniom,	matkom,	oknom,
IV. jak p. II-gi.	jak przyp.	I-szy.
stu: mężami, końmi,	matkami,	oknami,
w stu: mężach, koniach,	matkach,	oknach.

Podobnie odmienia się liczeb. **dwieście: dwieście** mężów, koni, zbroi, siodeł; **dwustu** mężów, koni...; **dwustu** mężom, koniom... itd.

6. Odmiana liczebników trzysta, czterysta.

Trzysta, czterysta: mężów, zbroi, siodeł...
 trzechset, czterechset: mężów, zbroi, siodeł...
 trzystu, czterystu: mężom, koniom, zbrojom...
 trzystu, czterystu: mężów, a trzysta, czterysta: koni, zbroi, siodeł...
 trzystu, czterystu: mężami, końmi, zbrojami, siodłami...
 (w)trzystu, czterystu: mężach, koniach... siodłach.

W ten sam sposób odmieniają się dalsze liczebniki: 500, 600...

Tysiąc i milion odmieniają się regularnie, jak rzeczowniki, pierwszy — jak **wódz**, drugi — jak **anioł**.

7. Odmiana liczebników zbiorowych.

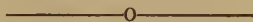
Przypadkowanie liczebników zbiorowych: **dwoje, oboje, troje, kilkoro**, i t. d. pokazuje następujący wzór:

Dwoje,	kilkoro:	ludzi,	rzeczy,
dwojga,	kilkorga:	ludzi,	rzeczy,
dwojgu,	kilkorgu:	ludziom,	rzeczom,

IV. i V. jak przypadek I-szy.

dwojgiem,	kilkorgiem:	ludzi,	rzeczy,
(w)dwojgu,	kilkorgu:	ludziach,	rzeczach.

Liczebniki wielorakie i porządkowe odmieniają się prawidłowo, jak przymiotniki.

IV. Z A I M K I.

Z a i m k a m i (pronouns) nazywamy takie wyrazy, które w mowie służą do zastępowania rzeczowników, lub osób działających; np.: **ja, ty, on, który, która, kto, ten, niektórzy** i t. p.

Stosownie do tego, co zaimki mają nam w zdaniu zastąpić, dzielimy je na kilka grup, mianowicie na zaimki: **osobiste, zwrotne, dzierżawcze, wskazujące, pytające, względne i nieokreślone**, czyli **nieoznaczone**.

1. **Zaimki osobiste** (personal pronouns) oznaczają działającą osobę i tę, do której to działanie się zwraca, czyli **pierwszą i drugą osobę**, tak

w liczbie pojedynczej, jak mnogiej. Zaimkiem dla pierwszej osoby jest wyraz **ja**, dla drugiej — **ty**. Osobistego zaimka dla trzeciej osoby niema, zastępuje się go zaimkami: **on, ona, ono** i **jego, jej, jego**.

2. Zaimki **z w r o t n e** (reflexive pronouns) oznaczają, że czynność działającej osoby nie przechodzi na żaden inny przedmiot, lecz zwraca się na samą działającą osobę. Są to zaimki: **siebie, sobie, sobą, się**. Np.: **myję się, śpiewam sobie, płaczę nad sobą...**

3. Zaimki **d z i e r ż a w c z e** (possessive pronouns) wyrażają, w czyjem posiadaniu znajduje się omawiana rzecz. Są to zaimki: **mój, twój, swój, jego, ich, nasz, wasz** i t. d. W języku polskim bez różnicy można używać zaimka **swój**, zamiast **mój, nasz, wasz**.

4. Zaimki **w s k a z u j ą c e** (demonstrative pronouns) zastępują osobę, lub rzecz, o której mowa, albo na którą wskazujemy. Do nich należą:

on, ona, ono; jego, jej, jego, ów, owa, owo;
ten, ta, to; sam, sama, samo, i t. d.

5. Zaimki **p y t a j ą c e** (interrogative pronouns) służą nam do pytania o osoby, lub rzeczy i są następujące:

kto? co?, któż? cóż? który? która? jaki?
jaka? jakie? czyj? czyja? czyje?...

6. Zaimki **w z g l ę d n e** (relative pronouns) odnoszą się zawsze do najbliższego rzeczownika z poprzedniego zdania. Do tych zaimków należy:

kto, co; który, a, e; jaki, a, e; czyj, czyja, czyje.

7. Zaimki nieokreślone (indefinite pronouns) wyrażają nam tylko ogólnie jakąś rzecz, lub jakieś osoby. Takimi zaimkami są:

ktoś, coś, ktokolwiek, byle kto, byle co, jakikolwiek, jaki bądź, każdy, czyjs, niektóry, wszelki i t. d.

2. Odmiany zaimków.

Wszystkie zaimki należą do części mowy odmiennych, a odmieniają się przez liczby, przypadki i rodzaje.

Odmiana zaimków osobistych.

Liczba pojedyncza.			Liczba mnoga.
ja,	ty,	my	wy
mnie,	ciebie	nas,	was,
mnie, (mi)	tobie, (ci),	nam,	wam,
mnie, (mię),	ciebie, (cię),	nas,	was,
ja!	ty!	my!	wy!
mną,	tobą,	nami,	wami,
(o)mnie,	(o)tobie,	(o)nas.	(o)was.

Liczba pojedyncza.

on,	ona,	ono,
jego(niego, go),	jej(niej)	jego(niego, go),
jemu(niemu, mu),	jej(niej)	jemu(niemu, mu),
jego(niego, go),	ją(nią),	je(nie),
	piątego przyp. niema.	
nim,	nią,	niem,
(o)nim,	(o)niej,	(o)niem.

Liczba mnoga.

oni,	one,
ich (nich),	ich (nich),
im (nim),	im (nim),
ich (nich),	je (nie).
nimi,	niemi,
	piątego przyp. niema.
(o) nich,	(o) nich.

Krótszych form (**mi, mię, ci, cię**) używamy, gdy na nich nie kładziemy przycisku, w przeciwnym razie używamy form dłuższych: **mnie, tobie, sobie...**

O d m i a n a z a i m k a z w r o t n e g o.

Zaimek zwrotny dla wszystkich trzech osób i na obie liczby posiada tylko następujące formy:

Przyp. II.	siebie,
III.	sobie,
IV.	się, siebie,
VI.	sobą,
VII.	(w)sobie.

O d m i a n a z a i m k a : k t o , c o .

Tylko liczba pojedyncza.

I.	Kto,	co,
II.	kogo,	czego,
III.	komu,	czemu,
IV.	kogo,	co,
VI.	kim,	czem,
VII.	(w)kim,	(w)czem.

Zaimek **kto** odnosimy do osób, a **co** do rzeczy. Według tej odmiany deklinuje się zaimek: **nikt** i wszystkie podobne: **ktoś, kto bądź, ktokolwiek, coś, co bądź, cośkolwiek...**

Odmiana zaimka: **ten, ta to.**

Liczba pojedyncza.

ten,	ta	to
tego,	tej,	tego,
temu,	tej,	temu,
tego (ten),	te,	to,
piątego przyp. niema.		
tym,	tą,	tem,
(w) tym,	(w) tej	(w) tem

Liczba mnoga.

f. os.	f. rz.
ci,	te,
tych,	tych,
tym,	tym,
tych,	te,
piątego przyp. niema.	
tymi,	temi,
(w) tych,	(w) tych.

W IV-tym przyp. l. p. forma **tego** odnosi się do rzeczowników żywotnych rodz. męsk. a forma **ten**— do nieżywotnych. Osobową końcówką w l. m. jest **i**: **ci**, rzeczową **e**: **te**.

Podług wzoru **ten, ta, to** odmieniają się też zaimki:

on, ona, ono; ów, owa, owo; sam, sama, samo; ten sam, ta sama, to samo; wszystek, wszystka, wszystko; jeden, jedna, jedno, niejeden, niejedna, niejedno.

W IV przyp. l. p. zaimki żeńskiego rodzaju przybierają końcówkę **ą**: **ową, jedną, wszystką, niejedną**, z wyjątkiem **tamta**, który ma **ę**: **tamtę**.

O d m i a n a z a i m k ó w **mój, moja, moje**.

mój,	moja, ma,	moje, me,
mojego, mego,	mojej, mej,	mojego, mego,
mojemu, memu,	mojej, mej,	mojemu, memu,
mojego, mego,	moją, mą,	moje, me,
nieżywot.: mój,		
mój!	moja! ma!	moje! me!
moim, mym,	moją! mą!	mojem, mem,
(w)moim, mym.	(w)mojej, mej,	(w)mojem, mem.

f. os.	f. rz.
moi,	moje, me,
moich, mych,	moich, mych,
moim, mym,	moim, mym,
moich, mych,	moje, me,
moi!	moje! me!
moimi mymi,	mojemi, memi,
(o)moich, mych,	(w)moich, mych.

Podług tego wzoru odmieniają się:
twój, twoja, twoje; nasz, nasza, nasze;
wasz, wasza, wasze; swój, swoja, swoje;
czyj, czyja, czyje; niczyj, niczyja, niczyje,
a także jego, jej, jego.

Uwagi o niektórych zaimkach.

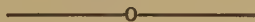
Zaimek **jego, jej, jego**, nie ma I-go przypadku, zastępujemy go przez **on, ona, ono** w liczbie pojedynczej, a przez **oni, one** w liczbie mnogiej. W III przyp.

l. p. zaimek ten posiada podwójną formę: **jemu i mu**, w IV-ym l. p. — **jego**, albo **go**; w VI-ym ma: **nim, nią, niem**, a w l. mn.: **nimi, niemi**, w VII-ym l. m. w **nich**.

Gdy przed zaimkiem **jego, jej, jego**, stoją przyimki, np., **do, ku, dla** i t. d., wtenczas mówimy: **do niego, ku niemu, dla niej, z nią**...

Zaimki dzierżawcze **mój, twój, swój**, oprócz dłuższej, posiadają też i krótszą formę: **ma, twa, swa; mego, twego, swego; mem, twem, swem** i t. d.

Zaimki takie, jak: **który, a e; każdy, a, e; jaki, a, e**, i t. p. odmieniają się według przymiotnikowej deklinacji.

V. CZASOWNIK.

1. Rodzaje czynności i czasowników.

Wyrazy, oznaczające **c z y n n o ś ć** (action) lub **s t a n** (state) osoby, albo rzeczy, nazywamy **czasownikami** (verbs).

Czynność, którą czasowniki oznaczają, może być: **przechodnią, nieprzechodnią i bierną**.

1. **Przechodnią** nazywamy tę czynność, która z działającej osoby, lub rzeczy przechodzi na inną osobę, lub rzecz. Wyrażające taką czynność czasowniki zwą się **przechodniami** (transitive verbs). Np., czasowniki: **pisać, gotować, chwalić** i t. p. są przechodnie, ponieważ koniecznie wymagają jakiejś innej rzeczy, osoby, jakiegoś bliższego przed-

miotu (**direct object**), na któryby oznaczona przez nie czynność bezpośrednio przejść mogła, np.: **chłopiec pisze zadanie; pilnego ucznia nauczyciel ceni, szanuje i chwali**. Wyrazy: **zadanie, pilnego ucznia**, są właśnie temi najbliższemi przedmiotami, na które działające osoby (chłopiec, nauczyciel) bezpośrednio wywierają swoje czynności.

2. **Nieprzechodnia** jest ta czynność, która bezpośrednio na nic nie wpływa, a tylko oznacza wogóle, co się robi, czy dzieje, np.: **chodzić, jechać, chorować, spać, wstydzić się** it.d. Oznaczające ją czasowniki nazywamy **nieprzechodniemi** (*intransitive verbs*).

3. **Bierną** czynnością nazywamy tę czynność, którą przyjmuje na siebie jakaś inna osoba, lub rzecz, np.: **być chwalonym, być lubianym, być bitym** i t. p. Wyrażające taką czynność czasowniki zowią się **biernemi** (*passive verbs*).

2. Strona czynna i bierna.

Czynność przechodnia i odpowiednia jej bierna wyraża się przez ten sam zawsze czasownik: **dręczyć kogo — być dręczonym; kochać kogo — być kochanym**. Słowa, mające zdolność wyrażania tych obustronnych czynności są same tylko **przechodnie**. One też tylko posiadają konjugację, czyli odmianę dwustronną: **czynną i bierną: dręczone, dręczyłem, dręczyć—i jestem dręczony, byłem dręczony, być dręczony**.

Inne słowa nie mają konjugacji dwustronnej. Odmieniają się wprawdzie tak, jak słowa przechodnie, lecz biernej strony nie mają.

Oznaką słów przechodnich jest to, że przystaje do nich pytanie: **kogo, co?** dręczyć — kogo dręczyć? niszczyć — co niszczyć?

Do nieprzechodnich i innych to pytanie **kogo, co?** nie przystaje.

3. Czasowniki: **n i j a k i e**, **z w r o t n e**, **z a i m k o w e**, **o s o b o w e** i **n i e o s o b o w e**.

Wśród czasowników przechodnich i nieprzechodnich rozróżniamy słowa: **n i j a k i e**, **z w r o t n e**, **z a i m k o w e**, **o s o b o w e** i **n i e o s o b o w e**.

1. Czasowniki **n i j a k i e** należą do nieprzechodnich, lecz różnią się od nich tem, iż wyrażają nie to, co osoba czyni, lecz to, co się z nią dzieje; np.: **stawać się czem, ogłosić się czem, gnić, tyć, butwieć, schnąć, rozpadać się** i t. p.

2. Czasowniki **z w r o t n e** należą do działu przechodnich i oznaczają czynność, która przechodzi na samą działającą osobę; np.: **chwalić się, uczyć się, bić się** i t. d.

Są to właściwie czasowniki przechodnie połączone ze zwrotnym zaimkiem **się, siebie**, po odrzuceniu którego przyjmują pierwotne swoje znaczenie; np.: **chwalić się i chwalić; bić się i bić** . .

3. Czasowniki **z a i m k o w e** należą do nieprzechodnich, nierozzerwalnie złączonych ze zwrotnym

zaimkiem się. Bez tego zaimka nie mają one żadnego znaczenia. Do nich należą: np.: **chępić się, spodziewać się, bać się** i t. p.

4. **N i e o s o b o w e m i** czasownikami nazywamy te, w których niema wyrażonej działającej osoby; np.: **grzmi, błyska się, nudzi mnie, trzeba, wypada, nie wypada, uchodzi** i t. p. — Wszystkie inne czasowniki, w których uwidocznic się daje działająca osoba, nazywamy **o s o b o w e m i** czasownikami.

3. Czasowniki dokonane i niedokonane.

Wszystkie czasowniki, tak przechodnie, jak nieprzechodnie, albo są **dokonane**, albo **niedokonane**, ponieważ innej czynności wyobrazić sobie nie możemy.

Słowa **d o k o n a n e** wyrażają czynności **spełnione**, np., **przeczytać, przynieść, zjeść** i t. p.; słowa **n i e d o k o n a n e** wyrażają czynność **rozpoczętą**, mogącą być **przerwaną**, albo **ciągłą**, w toku wykonywania, np.: **piszę, śpiewam, chodzę**...

Wśród czasowników niedokonanych rozróżniamy jeszcze czasowniki t. z. **częstotliwe**, oznaczające czynność, często się powtarzającą, ale niedokonaną. Np.: **czytuję, grywam, chadzam**...

ODMIANA CZASOWNIKÓW.

1. O odmianie czasowników wogóle.

Przez o d m i a n ę (conjugation) czasowników rozumiemy tworzenie różnych form dla danego czasownika, stosownie do tego, co chcemy powiedzieć o samej czynności, lub stanie, który ten czasownik wyraża. Ponieważ, mówiąc o jakiejś czynności, lub stanie czegoś, możemy albo tylko nazwać je bez bliższego ich określenia, np.: pisać, butwieć, śmiać się, chorować, albo też możemy dokładnie oznajmić: w jaki sposób, czyli jakim **trybem**, przez jakie **osoby** i w jakim **czasie** ta czynność się wykonywa, lub w jakim stanie coś się znajduje, więc według tego musimy też urabiać formy dla czasownika, abyśmy zrozumiale i dokładnie wypowiedzieli myśl naszą o czynności, lub stanie czegoś. Czasowniki zatem odmieniają się przez: **tryby, czasy, osoby i liczby**.

Trybów w języku polskim mamy cztery: **bezokoliczny, oznajmujący, warunkowy i rozkazujący**; działających osób gramatyka rozróżnia **trzy** dla obu liczb (pojedynczej i mnogiej), a czasów — cztery: **teraźniejszy, przeszły, zaprzeszły i przyszły**.

Odmianę czasowników nazywamy **konjugacją**.

Nieodmienną część czasownika nazywamy **źródłosłowem**, lub **tematem**.

Oprócz wymienionych odmian czasownika, bardzo często urabiamy z niego rodzaj przymiotnika, albo przysłówka dla działającej osoby, np.: **kochający ojciec; siedząc prosto, będziesz zdrowy; usiadł-**

szy, rozpoczął sprawę... Takie formy czasowników nazywamy **imiesłowami**.

2. Odmiana czasownika posiłkowego **BYĆ**.

Ponieważ głównym składnikiem form złożonych w odmianie czasowników jest słowo posiłkowe **być**, i ponieważ konjugacja jego jest zupełnie odrębna od innych czasowników, dlatego naprzód zapoznamy się z odmianą tego słowa, zanim przystąpimy do konjugacji innych czasowników.

Tryb bezokoliczny.

być.

Imiesłowy.

Czasu teraźn. odmienny: będący, a, e;
 współczesny: będąc;
 przeszły: byi, a, o;
 zaprzeszły: bywszy;
 (bierny): (na-prze-od)byty, a, e;
 przyszły odmienny: mający (a, e) być;
 przyszły nieodmienny: mając być.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. jestem,	L. mn. jesteśmy,
jesteś,	jesteście,
jest.	są.

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.			Liczba mnoga.	
r. m.	r. ż.	r. n.	f. os.	f. rż.
byłem	byłam	byłom,	byliśmy.	byłyśmy,
byłeś,	byłaś,	byłoś,	byliście,	byłyście,
był.	była.	było.	byli,	były.

Czas przyszły.

L. p. będę,	L. mn. będziemy,
będziesz,	będziecie,
będzie,	będą.

Tryb rozkazujący.

L. p.	L. mn. bądźmy!
bądź!	bądźcie!
niech będzie!	niech będą!

Tryb warunkowy.

Liczba pojedyncza.

r. m.	r. ż.	r. n.
byłbym,	byłabym,	byłobym,
byłbyś,	byłabyś,	byłobyś,
byłby.	byłaby.	byłoby.

Liczba mnoga.

f. os.	f. rz.
bylibyśmy,	byłybyśmy,
bylibyście,	byłybyście,
byliby.	byłyby.

3. Urabianie form koniugacyjnych.

Imiesłowy.

Urobione z czasowników przymiotniki lub przysłówki nazywamy imiesłowami (adjective forms — participles). Takich od słów pochodnych wyrazów o formach przymiotnikowych lub przysłówkowych w języku polskim możemy utworzyć cztery, mianowicie imiesłowy: czasu teraźniejszego, przeszłego, zaprzeszłego i przyszłego.

1. Imiesłów czasu teraźniejszego, jest podwójny:

a) przymiotnikowy (odmienny) kończy się na: **ący, ąca, ące**, np., **placzący, placząca, placzące; wielbiący, wielbiąca, wielbiące...**;

b) przysłówkowy albo współczesny (nieodmienny) kończy się na **ąc**, np.: **chodząc, śpiewając, widząc** i t. d.

Oba imiesłowy dają się urabiać tylko od czasowników niedokonanych, dodając do tematu odpowiednie końcówki.

2. Imiesłów czasu przeszłego (odmienny) kończy się na **ł, ła, ło**, np.: **plakał, płakała, płakało; siedział, siedziała, siedziało** i t. d. Daje on się tworzyć od wszystkich czasowników, dokonanych i niedokonanych.

3. Imiesłów zaprzeszły (przysłówkowy — nieodmienny) kończy się na: **wszy**, albo **szy**. Tworzy się zwykle tylko od czasowników **d o k o n a n y c h**, dodając końcówkę **wszy** do tematów bezokolicznikowych, zakończonych samogłoską, np.: **wzią-wszy, napisa-wszy...**; od czasowników zaś o tematach, zakończonych na spółgłoskę, tworzy się od imiesłowu przeszłego, do którego przyczepiamy końcówkę **szy**, np.: **zjadłszy, zgadłszy...**

4. Imiesłów czasu przyszłego jest podwójny:

a) Przymiotnikowy (odmienny) posiada formę złożoną z imiesłowu czasu teraźniejszego odmiennego od posiłkowego słowa **mieć, mający, mająca, mające** — i z bezokolicznika odmienianego cza-

wnika; np.: **mający (a,e) brać, śpiewać, wziąć, napisać i t. d.**

b) **Przysłówkowy** (nieodmienny) posiada również formę złożoną: ze współczesnego imiesłowu od posiłkowego słowa **mieć (mając)** i z bezokolicznika odmienianego czasownika; np.: **mając śpiewać, grać, chodzić i t. d....**

Imiesłów przysły daje się urabiać od wszystkich czasowników.

Imiesłowy służą nam przeważnie do skracania zdań.

OSOBY I LICZBY.

Z wyjątkiem bezokoliczników, gdy mówimy o jakiejś czynności lub stanie, to jednocześnie mówimy też o osobie, czyli o podmiocie działającym. W języku polskim, jak w angielskim, mamy **trzy osoby** (persons) i dwie liczby: **liczbę pojedynczą i mnogą**, mianowicie:

Liczba pojedyncza:

Liczba mnoga:

I osoba: ja,

I osoba: my,

II osoba: ty,

II osoba: wy,

III osoba: on, ona, ono. III osoba: oni, one.

CZASY.

Ponieważ czynność w stosunku do czasu może się odbywać obecnie, teraz, albo już się stała lub też dopiero w przyszłości nastąpi, dlatego w odmianie czasowników uwzględniamy również cztery czasy gramatyczne (tenses). Mianowicie:

czas **teraźniejszy** (present tense),
czas **przeszły** (imperfect, lub perfect),
czas **zaprzeshły** (pluperfect) i
czas **przyszły** (future).

Czas **teraźniejszy**.

Czas **teraźniejszy** oznacza czynność, która się dzieje obecnie, np.: **piszę, mówi, biegają...**

Czas **przeszły**.

Czas **przeszły** oznacza czynność, która się w przeszłości albo odbywała, albo już odbyła; np.: **wołałem, pisałem, zwołałem, napisałem.**

Czas **zaprzeshły**.

Czas **zaprzeshły** oznacza czynność, która się odbyła przed inną czynnością przeszłą, np.: „gdy wódz **napadł był** na nieprzyjaciela, wywiązała się krwawa bitwa, w której wódz odniósł zwycięstwo.”

Czas **przyszły**.

Czas **przyszły** oznacza czynność, która dopiero w przyszłości ma być wykonana.

TRYBY.

Przez **tryb** (mode) rozumiemy sposób, w jaki możemy wypowiedzieć nasze myśli o jakiejś czynności lub o stanie czegoś. Takich sposobów w języku polskim mamy cztery:

a). Tryb **bezokoliczny**, lub **bezokolicznik** (infinitive mode), którym tylko nazywamy jakąś

czynność lub stan, ale bliżej ich nie określamy, np.: **chodzić, bawić się, grać, czernieć** i t. d.

Końcówką bezokoliczników jest spółgłoska **ć**, która ulega zmianie tylko w niektórych czasownikach, jak, np.: **piec, rzec, przysiąc, strzec, móc, strzyc** i t. p. Po odrzuceniu końcówki **ć** lub **c** w bezokoliczniku otrzymujemy temat danego czasownika, jeśli on nie jest dwutematowym wyrazem.

b). Tryb **o z n a j m u j ą c y** (Indicative mode), w którym powiadamy, że coś istotnie się dzieje, np.: **piszę, pisałem, będę pisał** i t. d. Tryb ten posiada wszystkie cztery czasy.

c). Tryb **r o z k a z u j ą c y** (Imperative mode), którego używamy dla oznaczenia, że czynność jakaś ma się wykonać na nasz rozkaz, prośbę, lub upomnienie. Trybu tego używamy tylko w II-ej i III-ej osobie liczb. pojed., a we wszystkich osobach liczby mn.

Mamy więc:

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

osoba I. (niema)

osoba I. kochajmy!

czyńmy!

„ II. kochaj! czyń!

„ II. kochajcie!

czyńcie!

„ III. niech: kocha!
czyń!

„ III. niech: kochają!
czynią!

d). Tryb **w a r u n k o w y** (Conditional mode) oznacza, że czynność jakaś jest możliwa do wykonania, ale jest niepewna: jest zawarunkowana inną jakąś czynnością, która wprzód musi być wykonana,

aby pierwsza mogła się spełnić. Np.: Uczyłbym się, gdybym był zdrowy.

Tryb ten posiada dwa czasy: **teraźniejszy i przeszły**. Chodziłbym, byłbym. śpiewał.

WZÓR ODMIANY CZASOWNIKÓW.

A. Strona czynna.

Czasownik:	Niedokonany.	Dokonany.
Bezokolicznik:	w i t a ć,	z a w i t a ć.
	Im i e s ł o w y:	
teraźniejszy:	witający, a. e.	
współczesny:	witając.	
przeszły:	witał, ła, ło.	zawitał, ła, ło.
zaprzyszły:		zawitawszy.
przyszły nieod:	mając witać.	mając zawitać.

TRYB OZNAJMUJĄCY.

C z a s t e r a ż n i e j s z y.

Liczba pojedyncza.

Witam,
witasz,
wita.

Liczba mnoga.

witamy,
witacie,
witają.

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

witałem (łam, łom);	zawitałem (łam, łom);
witałeś (łaś, łóś);	zawitałeś (łaś, łóś);
witał (ła, ło).	zawitał (ła, ło).

Liczba mnoga.

witaliśmy (łyśmy);	zawitaliśmy (łyśmy);
witaliście (łyście);	zawitaliście (łyście);
witali (ły).	zawitali (ły).

Czas zaprzeczony.

Liczba pojedyncza.

witałem (łam, łom)	o,	zawitałem (łam, łom),	
witałeś (łaś, łóś)	a,	zawitałeś (łaś, łóś)	
witał (ła, ło)	był	zawitał (ła, ło)	był (a, o),

Liczba mnoga.

witaliśmy (łyśmy)	by,	zawitaliśmy (łyśmy)	
witaliście (łyście)	byli (ły)	zawitaliście (łyście)	
witali (ły)	byli	zawitali (ły)	byli (ły),

Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę witał (a, o);	zawitam,
będziesz „	zawitasz,
będzie „	zawita.

Liczba mnoga.

będziemy witali (ły)	zawitamy,
będziecie „	zawitacie,
będą „	zawitają.

TRYB WARUNKOWY.

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.

Witałbym (łabym,	zawitałbym (łabym,
łobym)	łobym)
witałbyś (łabyś, łobyś),	zawitałbyś (łabyś, łobyś)
witałby (łaby, łoby),	zawitałby (łaby, łoby).

Liczba mnoga.

witalibyśmy (łybyśmy),	zawitalibyśmy (łybyśmy),
witalibyście (łybyście),	zawitalibyście (łybyście)
witaliby (łyby).	zawitaliby (zawitałyby).

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

byłbym (łabym, łobym):	witał (a, o),	zawitał (a, o);
byłbyś (łabyś, łobyś):	„	„
byłby (łaby, łoby):	„	„

Liczba mnoga.

bylibyśmy (łybyśmy):	witali (ły),	zawitali (ły),
bylibyście (łybyście):	„	„
byliby (łyby):	„	„

TRYB ROZKAZUJĄCY.

Liczba pojedyncza.

Witaj,	Zawitaj,
niech wita.	niech zawita.

Liczba mnoga.

witajmy,	zawitajmy,
witajcie,	zawitajcie,
niech witają.	niech zawitają.

B. Strona bierna.

Czasownik: Niedokonany. Dokonany.

Bezokolicznik.

Być brany, a, e. Być wzięty, a, e.

Imiesłowy.

współczesny:	będąc brany, a, e.	będąc wzięty, a, e.
przeszły:	brany, a, e.	wzięty, a, e.
zaprzęsły:		zostawszy wzięty, a, e.
przyszły:	mający być brany,	wzięty.

TRYB OZNAJMUJĄCY.

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.

jestem (bywam)	brany, a, e;	jestem wzięty, a, e.
jesteś (bywasz)	„	jesteś „
jest (bywa)	„	jest „

Liczba mnoga.

jesteśmy (bywamy)	brani, e.	jesteśmy wzięci, te.
jesteście (bywacie)	„	jesteście „
są (bywają)	„	są „

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

byłem, (łam, łom):	brany (a, e);	wzięty (a, e);
byłeś (łaś, łós):	„	„
był (ła, ło):	„	„

Liczba mnoga.

byliśmy, łysmy:	brani, e;	wzięci, (te);
byliście, łyscie	„	„
byli, ły:	„	„

Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę brany, a, e.	będę wzięty, a, e.
będziesz „	będziesz „
będzie „	będzie „

Liczba mnoga.

będziemy brani, e.	będziemy wzięci, te.
będziecie „	będziecie „
będą „	będą „

TRYB ROZKAZUJĄCY.

bądź: brany (a, e),	bądź: wzięty, (a, e).
bądźmy: brani (e);	bądźmy: wzięci, wzięte.
bądźcie: brani, (e),	bądźcie: wzięci, wzięte.
niech będą: brani, (e).	niech będą: wzięci, (te).

8. Odmiana czasowników nieosobowych.

Czasownikami nieosobowemi nazywamy słowa, które dają się użyć jedynie w III-ej osobie liczby pojedynczej, np.:

świta, dzieje, błyska, grzmi, dżdży, korci,
marznie, taje, pokutuje, zdaje się, szkoda,
żał, idzie o to, czuć, widać, stać mię na to,
nie wątpić, wie dzie mi się, uchodzi, nie
uchodzi i t. d....

Wyrażają one czynność, której sprawca jest nie-
wiadomy, lub którego się domyślamy tylko w tak
niejasny, niewyraźny sposób, że go dobitnie, ani rze-
czownikiem, ani zaimkiem oznaczyć nie możemy.

Czasowniki nieosobowe odmieniają się przez czasy i tryby, ale wyłącznie tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej.

W czasie przyszłym i przeszłym, oraz w trybie warunkowym czasowniki nieosobowe przyjmują końcówkę rodzaju nijakiego; np.:

świta, dnieje, błyska, stać mię na to, widać, szkoda... świtało, dniało, błyskało, stać mię było na to, widać było, szkoda było; lub: będzie świtało, będzie dniało, błyskało...

Do nieosobowych wyrażen i czasowników zaliczają się też i następujące:

niema (czego), nie było, nie będzie, brakuje, braknie, nie staje, nie stanie, zbywa, schodzi, przebrało się...

ROZDZIAŁ I. NIEODMIENNE CZĘŚCI MOWY.

Nieodmiennemi częściami mowy nazywamy te, które w użyciu nigdy nie zmieniają swych form. Służą one w mowie, albo do dobitniejszego określenia innych wyrazów, albo do spajania zdań i wyrazów. Z wyjątkiem przysłówków, inne nieodmienne części mowy same przez się nie dają nam pełnych całkowitych wyobrażeń, lecz tylko częściowe i niedokładne.

Do nieodmiennych części mowy należą: przysłówki, spójniki, przyimki i wykrzykniki.

I. PRZYSŁÓWEK.

Przysłówkami (adverbs) nazywamy te części mowy, które służą do bliższego określenia **czasowników i przymiotników**, pod względem **czasu, miejsca, sposobu, stopnia, miary, wagi** i t. p., np.:

Rozumny uczeń siedzi w klasie **prosto, skromnie i spokojnie**. Słucha **uważnie** i uczy się **pilnie**. — Ten dom jest już **bardzo** stary.

Przysłówki odpowiadają na pytania: **jak? odkąd? dokąd? gdzie? jak często? ile razy?**... i według pochodzenia swego, dzielą się na: **pierwotne** (prime adverbs) i **pochodne** (derivative adverbs), według zaś znaczenia dzielą się na: **czasowe, miejscowe, sposobowe, stopnia i miary**, a prócz tego jeszcze na: **pytające, twierdzące i przeczące**, odpowiednio do tego, czy myśl naszą wypowiadamy we formie **pytania, czy przeczenia, lub też twierdzenia**.

1. Pierwotne i pochodne przysłówki.

1. **Pierwotnymi** przysłówkami nazywamy te, które nie pochodzą i nie dadzą się wyprowadzić od żadnej części mowy. Do takich przysłówek należą:

tu, tam, już, jak, tak, wtedy, tędy, stąd, dotąd, gdzie, kiedy, kędy, skąd, dokąd, nie, nigdy, ani, nigdzie...

2. **Pochodnymi** przysłówkami nazywamy te, które powstały z innych części mowy: z rzeczowni-

ków, przymiotników, liczebników, zaimków i z czasowników: raz, pół, zbyt, chyba, siła, teraz, szczególnie, pięknie, czworako, dlaczego.

2. Znaczenie przysłówków.

Według swego znaczenia przysłówki dzielą się na:

1. Przysłówki **c z a s o w e** (**adverbs of time**): wtedy, teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, dopóty, póty, odtąd, wnet, kiedy, odkąd, dokąd, dopóki, kiedyś, niegdyś, kiedykolwiek i t. d....

2. Przysłówki **m i e j s c o w e** (**adverbs of place**): tu, tam, owdzie, stąd, stamtąd, zewsząd, skąd, skądinąd, owędy, tamtędy, gdzie, dokąd, kędy, któredy, gdzieś, kędyś, któredyś, gdzie tylko, skądkolwiek i t. d.

3. Przysłówki **s p o s o b o w e** (**adverbs of manner**): tak, owak, inaczej, jakoś, jednakże, równie, dobrze, źle, jasno, wyraźnie i t. d....

4. Przysłówki na oznaczenie **m i a r y, s t o p n i a** (**adverbs of degree, number...**): bardzo, mało, nader, nadzwyczaj, jednakże, prawie, ledwie, trochę, mało, szczególnie, wiele, niezmiernie, nadewszystko, bodaj i t. d....

5. Przysłówki **p y t a j ą c e** (**interrogative adv.**): czy? alboż? kiedy? odkąd? czemu? dlaczego? jak? naco?...

6. Przysłówki **t w i e r d z ą c e** (**adverbs of assertion**): tak, zaiste, oczywiście, pono, niezawodnie, bezwątpienia...

7. Przysłówki p r z e c z ą c e (adverbs of denial): nie, bynajmniej, jako żywo, przeciwnie, nigdy, przenigdy, znikąd, nie tak, nie tu i t. d.

II. SPÓJNIK.

Część mowy nieodmienną, która łączy ze sobą dwa wyrazy lub dwa zdania, nazywamy spójnikiem (conjunction). Np.:

Ignas i Zosia wybiegli do ogrodu. — Niebo i ziemia przeminą, a słowa moje nie przeminą. — W ogrodzie siedzi chłopiec i czyta. Do spójników należą następujące wyrazy:

i, a, ani, ale, lecz, albo, bo, bowiem, gdyż, więc, ponieważ, jeżeli, choć, albo-albo, bądź-bądź, niechaj...

Język polski stosunkowo mało posiada takich wyrazów, które spełniałyby tylko funkcję spójników; niektóre są już to spójnikami, już przysłówkami, np.: to, toż, owoż, przytem, potem, przeto i t. p.

III. PRZYIMEK.

Wyrazy, określające, w jakim stosunku pozostają do siebie rzeczowniki, nazywamy przymi-
kami (prepositions). Do nich należą, np.:

bez, do, od, dla, u, ku, w, przez, przy, z, na, nad, po, pod, przed, o, za, przeciw, naprzeciw, przeciwko, mimo, pomiędzy, koło, około, krom, prócz i t. d.

Używamy przyimków w dwojakim celu: na **przedrostki** w tworzeniu pochodnych wyrazów, którym nadają odmienne znaczenie od pierwotnego, i dla wyrażenia **s t o s u n k u**, w jakim się dwie rzeczy, osoby, względem siebie znajdują. Np.:

Przyimki jako przedrostki w wyrazach:
jechać, wyjechać, dojechać, wjechać, naje-
chać, przyjechać, odjechać, objechać, zje-
chać.

Przyimki wyrażające stosunek: kamień
leży n a p o l u. — Uczeń siedzi w k l a s i e. —
W ś r ó d krzaków latają i brzęczą owady.
— Poznań leży n a d W a r t ą. — To jest ta
książka, o której u ciebie mówiliśmy.

W polskim języku przyimki kładziemy zawsze
przed rzeczownikami, a nigdy po nich. Każdy rze-
czownik, przed którym stoi przyimek, musi z konieczności być położony w pewnym przypadku. Dlatego mówimy, że przyimki rządzą przypadkami. I tak:

P r z y p a d k i e m II-ym rządzą:

bez, krom, okrom, prócz, oprócz, do, dla,
od, u, koło, około, naokoło, miasto, zamiast,
podług, według, wedle, wzdłuż, wprost, na-
prost, powyżej, wzwyż, poniżej, blisko, bli-
żej, najbliżej, wśród, pośród, względem,
obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz.

P r z y p a d k i e m III-im rządzą:

ku, przeciw, przeciwko, wbrew, gwoi.

P r z y p a d k i e m IV-ym rządzi:

przez.

Inne przyimki rządzą kilku przypadkami. I tak:

Przypadkiem II-gim, lub III-im rządzą:

naprzeciw, naprzeciwno.

Przypadkiem II-im, lub IV-ym rządzą:

mimo, pomimo.

Przypadkiem II-im i VI-ym: **z (ze).**

Przypadkiem IV-ym i VI-tym rządzą:

między, pomiędzy, pod, przed, nad.

Przypadkiem IV, lub VII-ym rządzą:

w, na, o, po.

Przypadkiem II-im, IV-ym, lub VI-ym: **za.**

Przyimki często łączą się ze sobą, np.: **popod, ponad, poza, z pośród, z wewnątrz, z naprzeciwka, z za, z poza, z pomiędzy, z ponad** i t. d. . . . Po złożonych przyimkach kładziemy zawsze ten przypadek, którym rządzi drugi przyimek, z wyjątkiem złożonych z przyimkiem **z**, które w tym wypadku rządzą II-im przyp. np.:

P o n a d wioski, p o n a d sioła wzbił się orzeł srebrnopióry. — Z p o d kamienia wytrysło źródło.

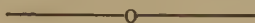
IV. WYKRZYKNIK.

Części mowy, któremi wyrażamy wewnętrzne nasze uczucia (radości, żalu, strachu, bólu, smutku i t. p.), nazywamy **w y k r z y k n i k a m i**. Są one następujące:

a, ach, e, i, ej, o, och, hola, hej, hejże, no, nuże, biada, niestety, zaiste, dalej, przebóg,

ba, masz, dalibóg, dalipan, precz, fora, fe, fuj, oto, otóż.

Np.: Ach, jaka radość! — Ej, ty, ośle!...
Oj, jakże boli! Hejże chłopcy! — Niestety, wszystko w niwecz poszło!...

ROZDZIAŁ II.

O POCHODZENIU I ZNACZENIU WYRAZÓW.

1. Składniki wyrazów.

Zapoznawszy się z przeróżnemi odmianami wyrazów, z kolei należy nam się zapoznać ze sposobem, w jakim one powstawały i powstawać mogą; na jakie grupy na podstawie tego pochodzenia, czyli **słoworodu**, dzielą się i jaki wpływ słoworód wywiera na ich znaczenie.

Wyrazy są pojedyncze, albo złożone. Do **złożonych** zaliczamy takie jak **górnolotny**, **koło-wrót**, **li-stopad**, **wspaniało-myślność**—do **pojedynczych**: **bieg**, **brać**, **pracować** itd. W każdym wyrazie i w całym szeregu innych wyrazów, z nim pokrewnych, musi być jedna taka część, która nigdy się nie zmienia, ale są inne części z nią spojone, które, w miarę potrzeby, dowolnie zmieniać się mogą, tworząc z niezmienną częścią coraz to inny wyraz.

Tę niezmienną część wyrazów nazywamy **pierwiałstką** (stem), zmienne zaś części wyrazu, stosownie do zajmowanego miejsca w wyrazie, nazywamy: **przedrostkami**, **przyrostkami** i **końcówkami**.

Pierwiaszek.

Przez **pierwiaszek**(stem) rozumiemy nieodmienną część nie tylko jednego wyrazu, ale mnóstwa innych, spokrewnionych znaczeniem i pochodzeniem wyrazów: jest on jakby pniem, rdzeniem samym, w którym tkwi zaród i znaczenie wyrazów.

Pierwiaszkiem może być tylko **j e d n a** sylaba, albo nawet parę spółgłosek. Tak, np., w wyrazach: mrę, mrzeć, umierać, zamierać, odmierać, wymierać, martwy, martwieć, śmierć, śmiertelny, śmiertelność, ... pierwiaszkiem są tylko głoski **mr**, które powtarzają się we wszystkich wyrazach spokrewnionych i pochodzących od mrę; w wyrazie **rwę** i we wszystkich z nim spokrewnionych pierwiaszkiem również są tylko dwie głoski **rw**, gdy zaś w wyrazie **obuć**, pierwiaszek stanowi samogłoska **u**.

Końcówką pierwiaszka może być, albo samogłoska, albo spółgłoska, n. p.: w **zna-ć, wi-ć, ku-ć, ...** końcówkami są: **a, i, u**; a we **wład-ać, kaz-ać, skub-ać, ...** końcówkami są **d. z. b**.

Przedrostki, przyrostki i końcówki.

1. **P r z e d r o s t k i e m** (prefix) nazywamy tę część wyrazu, która stoi na czele słowa, zaraz przed jego pierwiaszkiem. Są to przeważnie same przyimki, które, dodane do wyrazu, zmieniają jego znaczenie.
Np.:

z-badać, w-bić, prze-bić, wy-bić, do-bić, na-bić.

Przyimki: **w, prze, wy, do, na**, są przedrostkami.

Wyrazy: **wbić, przebić, wybić, dobić, nabić**, różnią się znaczeniem od **bić**. Z tego wynika, że nie wszystkie wyrazy koniecznie muszą mieć przedrostki, dajemy je tylko wówczas, kiedy chcemy nadać wyrazowi inne znaczenie.

2. **P r z y r o s t k a m i** (suffix) są zwykle różne spółgłoski, jedna lub dwie, na końcu pierwiastka: np., w wyrazie **wod-n-y** przyrostkiem jest **n**, a w wyrazie **wod-nist-y** przyrostkiem jest **nist**.

3. **K o ń c ó w k a m i** nazywamy ostatnie **samo-głoski** wyrazu np.: w wyrazie **wod-a**, **wodn-y**, **końcówkami** są **a** i **y**.

Końcówką wyrazu może też być ostatnia głoska pierwiastka, np., w wyrazach: **ład, bieg, tok** i t. p. końcówkami są: **d, g, k**.

2. Wyrazy pierwotne, pochodne i złożone.

Z tego, cośmy powiedzieli o pierwiastku, przedrostkach, przyrostkach i końcówkach, łatwo już zrozumieć sposób tworzenia się wyrazów, czyli ich słoworód. Powstają one przez dodawanie do pierwiastka uzupełniających części, albo przedrostka, albo końcówki, albo przyrostka z końcówką, albo wreszcie wszystkich razem. Stosownie do tego, otrzymujemy odpowiednie wyrazy, które nazywamy, albo **pierwotnemi**, albo **pochodnemi**.

a) **P i e r w o t n e m i** (prime words) wyrazami nazywamy wszystkie te, które złożone zostały tylko z pierwiastka i końcówki, np.:

woda, wada, oko, bieg, biegi, biec...

Kra, kraj; podobnie: staw, śpiew, morze, pa-sza, szyja, burza, łoże...

b). *Pochodnemi* wyrazami (derivative words) nazywamy wszystkie wyrazy, złożone z przedrostka, pierwiastka, przyrostka i końcówki; np.:

woda, wodny, wodnisty, nawodniony; oko, oczny, zaoczny, naoczny; zawód, zawodny; matka, mateczny, matecznik...

Od wyrazów pochodnych możemy znów przez dodawanie przyrostków i przedrostków tworzyć nowe wyrazy o innem, choć spokrewnionem z pierwotnym wyrazem znaczeniu.

Oprócz wyrazów pierwotnych i pochodnych są jeszcze wyrazy *złożone* (composite or compound words), powstałe z połączenia dwóch różnych wyrazów, oznaczających tylko jedno pojęcie; np.: **widno-krag**, **górnolotny**, **kołowrót**, **listopad** i t. p.

Zatem, na podstawie słoworodu, dzielimy wyrazy na: *pierwotne*, *pochodne* i *złożone*.

ROZDZIAŁ III.

PISOWNIA WYRAZÓW.

Pisownia wyrazów polskich nie przedstawia trudności: każdy wyraz piszemy tak, jak go wymawiamy, zachowując w wyrazach pochodnych pisownię wyrazu **pierwotnego** i wpływ głosek jednych na drugie. Dlatego piszemy: **obraz**, **obrazki**, **obrazowy**; **księga**, **książka**, **książek**, **książkowy**...

Wątpliwości, które mogą powstać przy pisaniu, łatwo dają się usunąć, mając na uwadze niżej podane zasady pisowni polskiej.*)

1. Wielkie litery.

W języku polskim wielkie litery piszemy:

1. Na początku zdania i po kropce, oraz w poezji na początku każdego wiersza;

2. W imionach własnych i nazwiskach: ludzi, duchów, bożków pogańskich, części świata, krajów, prowincyj, miast, wsi, ulic, gór, mórz, jezior, świąt, ciał niebieskich i t. p. Np.:

Tadeusz Kościuszko, Światowid, Belzebub, Ameryka, Illinois, Franciszkanin, Warszawa, Karpaty, Wisła, ulica Kopernika, jezioro Michigan, morze Czarne, Ocean Spokojny, Neptun, Mars, Boże Narodzenie, Zielone Świątki, Wniebowstąpienie...

3. W nazwach mieszkańców części świata, krajów i prowincyj (ale nie miast); np.: **Polak, Amerykanin, Kanadyjczyk, Mazur, Wielkopolanin...** ale: **warszawianin, chicagowianin** i t. p.

(Przymiotniki, oznaczające narodowość, w przeciwieństwie do języka angielskiego, w języku polskim

*) Według uchwały Akademii Umiejętności w Krakowie z dnia 9-go lutego, 1918 roku. (Leon Rygier: — **Główne zasady pisowni polskiej.** — Warszawa 1919.), oraz Przedruk „**Dziennika Chicagoskiego**” z r. 1920.

piszemy przez **małe** litery; np.: **polski, angielski, amerykański...**

4. W tytułach gazet: „**Przyjaciół Dzieci**”, „**Dziennik Chicagoski**”.

5. W tytułach książek, ale tylko w pierwszym wyrazie, jeśli tytuł książki zawiera więcej, niż jeden wyraz: **Ogniem i mieczem, Potop, Krzyżacy...**

6. W nazwach urzędów, władz, zakładów, instytucyj, towarzystw; np.: **Ministerstwo Oświaty Publicznej, Towarzystwo Geograficzne.**

7. W niektórych wyrazach przez uszanowanie: **Bóg, Boski, Orzeł Biały, Szanowny Panie!** (w listach).

We wszystkich innych wypadkach naczelne głoski wyrazów piszemy przez **małe** litery. Tak samo przez **małe** litery piszemy: nazwy dni tygodnia, miesięcy, pór roku, obrzędów, godności i t. p. Np.: **nie-dziela, środa, styczeń, skaut, major, podkomorzy...**

2. Imiona obce.

1. Imiona i nazwy klasyczne (starogreckie i starożymskie) należy pisać zgodnie z ich brzmieniem polskiem; na przykład: **Homer, Odyseusz, Wergiljusz, Eneasz.**

2. Nowożytnie obce imiona i nazwiska zachowują swoją właściwą pisownię; na przykład: **Goethe, Taine, Shelley.** Nieliczne wyjątki stanowią: **Szekspir** obok **Shakespeare, Wolter** obok **Voltaire, Szopen** obok **Chopin, Waszyngton** obok **Washington**; i t. p.

2. Samogłoski.

Pisownia samogłosek w języku polskim przeważnie jest zastosowana do wymowy. Wątpliwości narzucać mogą tylko samogłoski o niepewnem brzmieniu: **e, i, y, ę, ą, ó, u**. Lecz wątpliwość co do głoski łatwo znika, jeżeli przy pisaniu mamy na uwadze następujące reguły, odnoszące się do tych wątpliwych brzmień. Mianowicie:

Litera **e**.

Literę **e** piszemy:

a) w przymiotnikowych końcówkach VI-go i VII-go przypadku l. p. rodzaju nijakiego: **dobrem dzieckiem, piórem, o dobrem dziecku, piórze...**

b) w przymiotnikowej końcówce VI-go przypadku l. mn. dla rodzaju żeńskiego i nijakiego, oraz męskiego, ale tylko w formie rzeczowej: **dobremi: książkami, piórami; silnemi: końmi, wołami...**

c) w czasownikach: **odwiedzić, zwiedzić, nawiedzić** i w rzeczownikach od nich pochodnych: **zwiedzanie, nawiedzanie, odwiedzanie.**

Litery: **y, i**.

Literę **y** lub **i** piszemy:

a) w przymiotnikowych końcówkach rodzaju męskiego w przyp. VI-ym i VII-ym l. p. dla wszystkich bez wyjątku rzeczowników męskich i w przyp. VI-ym l. mn. dla rzeczowników męskich osobowych, np.: **wielkim mężem, silnym wołem, starym dębem;**

o wielkim mężu, o silnym wole, o starym dębie i: wielkimi mężami, pilnymi uczniami, ale: silnemi wołami...

L i t e r ę y piszemy:

a) w czasownikach takich, jak: **posyłać, odsyłać, wzdychać...**, oraz w urobionych od nich rzeczownikach: **posyłka, wzdychanie...**

W czasownikach takich, jak: **patrzeć, myśleć**, piszemy **e**, jeżeli mają znaczenie nijakie; gdy zaś mają znaczenie przechodnie lub zaimkowe, piszemy **y** lub **i**, np.: **upatrzeć** (co?), **wpatrzeć się** (w co?), **wymyślić** (co), **namyślić się** (nad czym?).

b) Tak samo piszemy przez **y** formy: **one winny, powinny**.

L i t e r ę e lub **i** piszemy w końcówkach I-ej osoby l. mn.: **i** wtenczas, gdy czasownik w III-ej osobie l. p. ma końcówkę **i**, np.: **chodzi-chodzimy, widzi-widzimy**. **E** piszemy, jeżeli czasownik w III-ej osobie ma **e**, np.: **pisze-piszemy, jedzie-jedziemy**.

L i t e r a i.

L i t e r ę i piszemy:

a) w początkowych sylabach, np.: **diament, dieta, triumf...**, z wyjątkiem: **djabęł i djak**;

b) w środku wyrazów w przyrostkach **ier, iur** po spółgłosce **n**; np.: **bombonierka, karabinier, inżynier**.

L i t e r y: ę, ą.

L i t e r y ą i ę piszemy:

a) we wszystkich wyrazach swojskich, np.: **wąs, bąk, tępy, drętwa** i t. p.; w wyrazach obcego pocho-

dzenia zastępujemy je przez **en, em, on, om, np.:**
cmentarz, temperatura, konkurs i t. d.;

b) **L i t e r ę** nadto piszemy jako końcówkę niektórych czasowników w I-ej osobie l. p., np.: **widzę, chodzę** i t. d.

L i t e r y : ó i u.

L i t e r ę ó piszemy zawsze, gdy w wyrazach tego samego pochodzenia słyhać **o** lub **e**, w innych wypadkach piszemy **u**, np.: **grób-groby; stóg-stogu, szósty-sześć.**

3. S p ó ł g ł o s k i .

W pisowni spółgłosek kierujemy się więcej zasadą pochodzenia, niż brzemienia, dlatego pochodne wyrazy piszemy zawsze tak, jak się pisze pierwotny wyraz.

Wątpliwości w pisowni spółgłosek nastroczają przede wszystkim te spółgłoski, których wymowa w pewnych wypadkach jest niewyraźna. Do takich wątpliwych brzmień należą:

l i t e r y : b, w, d, z, dz, ż, dż, ź, dź, g,
które na końcu wyrazów i w końcowych sylabach przed spółgłoskami mają brzmienie podobne do:

p, f, t, s, c, sz, ś, ć, k.

Żeby się przekonać, jaką literę należy napisać, wystarczy zmienić wyraz tak, aby po niepewnem brzmieniu zjawiała się wyraźnie. Np.: **babka, łapka**, o niepewnem brzmieniu **b** i **p**, zmienione na: **baba** i **łapać**, dają wyraźne brzmienia liter **b** i **p**.

L i t e r y : ż, rz, sz.

1. L i t e r ę ż piszemy w wyrazach, jeżeli w pochodnych słowach słychać: z, ź, g, dz, h. Np.: niższy-nizina, świeższy-świeży, waży-waga, mosiężny-mosiądz, drużyna-druh... A także na końcu męskich rzeczowników:

anyż, bagaż, bandaż, czyż, garaż, ekwipaż, jarmuż, jeż, krzyż, małż, manież, nóż, oręż, papież, Paryż, pasaż, pejzaż, róż, ryż, sabotaż, spiż, sporyż, stróż, wąż, witraż, wróż.

2. L i t e r y rz piszemy w środku wyrazów po literach: p, b, w, t, d, k, g, ch, j, np.: brzoza, przykry, przestrzeń, trzewik, drzazga, grzbiet, dojrzały, tchórz... Wyjątki stanowią: pszczoła, pszenica, kształt, bukszpan, pieżga i pochodne, oraz złożone wyrazy jak: róbże, chodźże, także i t. d.

Nadto litery rz piszemy na końcu rzeczowników męskich (z wyjątkiem powyżej przytoczonych) i niektórych żeńskich, np.: drukarz, murarz, twarz, potwarz i t. d.

3. L i t e r y sz piszemy w wyrazach wtenczas, jeśli w słowach tego samego pochodzenia słychać ch lub s; np.: pisać-piszę, ucho-uszko, mucha-muszka.

L i t e r y : szcz, żdź.

1. L i t e r y szcz piszemy tam, gdzie w wyrazach tego samego pochodzenia słychać sk lub st; np.: pluszcz-plusk, świszcz-świst...

2. L i t e r y żdź piszemy, jeśli w słowach tego samego pochodzenia słychać zd lub zg; np.: gwizdże-gwizdać, drzażdżka-drzazga...

L i t e r y: d, dź.

Wyrazy: radca, rządca, dowódca, władca, nakładca, świętokradca, piszemy przez **d**, a wyrazy: wychodźca, najeźdźca, piszemy przez **dź**.

L i t e r y: z, s, ś.

L i t e r y: z i s na początku wyrazów piszemy zawsze, jeśli one brzmią, jak **z** lub **s**; np.: zbawić, zrobić, skarb, spuścić i t. d. Natomiast przed: **s, sz, ś, si, h**, piszemy zawsze **z**, a nie **s**; np.: zsadzić, zszyć, zsinieć, zhańbić i t. d.

L i t e r ę **ś** piszemy zawsze przed miękkimi głoskami i przed płynną **l**, np.: ściąć, ściana, ścigać, świerszcz, boleść, posłę, ślub i t. p.

L i t e r a j.

I. Literę **J** piszemy w wyrazach obcych po spółgłosce w sylabach niepoczątkowych i w wyrazach polskich, urobionych na sposób obcy, lub mających pochodzenie słowiańskie; np.: Serbja, Rosja, grubjanin, kopja, zawadjaka, goljat, bodjak...

2. **J** piszemy w przyrostku **jan**, np.: zakrystjan, a także w nazwach narodowych, pochodzących od krajów na **ja**, np.: Rosjanin, Warmjak (Warmia). Wyjątki stanowią: chrześcijaństwo, chrześcijanin i nazwy na **anin** lub **ak** z poprzedzającą spółgłoską zmiękczoną; np.: warszawianin, chicagowianin, poznaniak... Podobnie w nazwach chemikaljów piszemy: amonjak, arsenjak..., ale: amonian, arsenian, cytrynian i t. d.

3. **J** piszemy nadto w końcowych sylabach: **ja**, **jał**, **jon**, **jan**, **jun**, **jusz**, **jer**; np.: **manja**, **Marja**, **specjał**, **legjon**, **Łucjan**, **seminarium**, **kolegium**, **nuncjusz**, **kurjer**... i we wszystkich pochodnych, mających wymienione końcówki, jak: **Marjan**, **manjak**, **specjalny**...

L i t e r y: **yj i ij**.

L i t e r y yj i ij piszemy w obcych wyrazach zupełnie już przyswojonych, np.: **chryja**, **Kołomyja**, **chrześcijanin** i t. p.

L i t e r y: **ch, h**.

Ch piszemy w wyrazach rdzennie polskich, np.: **chować**, **chwała**, **uchwała**...; w obcych piszemy już-to **ch**, już samo **h**, np.: **echo**, **charakter**, **humor**, **hardy**, **hańba**...

S y l a b y: **hi, pi**.

Na początku wyrazów obcego pochodzenia piszemy zawsze **pi** lub **hi**, a nie: **py**, lub **hy**, np.: **hipoteka**, **higjena**. Wyjątki stanowią: **hydra**, **hymn**, **hycel**, **Pyrrus**.

S y l a b y: **ge, ke, gie, kie**.

W wyrazach obcego pochodzenia zgłoski **ge, ke**, piszemy przez **ge, ke**, np.: **geografia**, **agent**, **Eugenja**, **Wogezy**, **kefir**; natomiast w wyrazach swojskich lub uważanych jako takie piszemy: **gie, kie**, np.: **giełda**, **Giedymin**, **Jagiełło**, **kielich**, **kierat**. Tak samo i zatrzymujemy w zgłoskach niepoczątkowych, np.: **angielski**, **szwagier**, **bankier**, **cukier**, **junkier** i t. p.

Zamiast **ge** możemy też pisać **je** w wyrazach: **ajent-agent, jenerał-general, rejestr-regestr.**

P r z e d r o s t k i: bez, roz.

W wyrazach złożonych **roz** i **bez** piszemy zawsze przez **z**, np.: **rozprawa, bezpieczny...**

4. Pisownia końcówek.

K o ń c ó w k i: un, unek, unka, ulec, uję.

Końcówki te piszemy zawsze przez **u**, a nie przez **ó**; np.: **piastun, pocałunek, piastunka, hamulec, całuję.**

K o ń c ó w k i: ski, cki, dzki.

1. Końcówkę przymiotników na **ski** piszemy przez **s**, a nie przez **z**; np.: **bliski, niski, śliski, męski, wąski, francuski** i t. d. Lecz piszemy: **bliższy, niższy, węższy...** **Rzeński** pisze się przez **ś**.

2. Przymiotniki, utworzone od tematów na **k, cz, t**, piszemy przez **cki**, a od tematów na **d** — przez **dzki**; np.: **próżniacki, tkacki, świecki, szwedzki.** Wszystkie inne piszą się przez **ski**.

K o ń c ó w k a stwo.

1. W rzeczownikach na **stwo**, utworzonych od tematu przymiotnikowego na **ow, ew**, lub od przymiotników na **wy**, opuszczamy w piśmie końcowe **w**; np.: **ojcostwo** (od **ojcowski**), **królestwo** (od **królewski**), **lenistwo** (od **leniwy**), **plugastwo** (od **plugawy**). Wyjątki stanowią: **szewstwo, znawstwo, prawodawstwo, marnotrawstwo.**

2. W rzeczownikach, urobionych od tematów na **k**, **cz**, **t**. piszemy **ctwo**, zamiast **stwo**; np.: **próżniactwo**, **tkactwo**, **bractwo** (od **próżniak**, **tkacz**, **brat**).

3. Rzeczowniki od tematów, zakończonych na **d**, piszemy przez **dztwo**; np.: **województwo**, **dowództwo**, **sąsiedztwo** i t. p.

K o ń c ó w k a c a.

Rzeczowniki męskie na **ca** zachowują pisownię tematu, od którego pochodzą: np.: **znalazca** od **znalazł**, **łupieżca** od **łupieżł**...

K o ń c ó w k i: ę, ą.

Końcówkę IV-go przyp. l. p. rodzaju żeńskiego w deklinacyi rzeczownikowej piszemy zawsze przez **ę**, z wyjątkiem rzeczownika **pani**, który tu ma **ą**, a w dekl. przymiotnikowej — przez **ą**, z wyjątkiem zaimka **ta**, który ma **tę**; np.: **dobrą matkę**, **w trzecią parę**, **tamtą kobietę**, **tę panią**.

K o ń c ó w k i: ji—i, i—yj—ij.

Rzeczowniki żeńskie na **ja** po spółgłosce mają w II-im, III-im i VII-ym przyp. l. p. końcówkę **ji**, a samo **i** po samogłosce. Piszemy więc:

Marja, Marji, lilja, lilji, manja, manji;
nadzieja, nadziei, żmija, żmii.

W II-im przypadku l. mn. rzeczowniki na **ja** po spółgłosce mają **yj** lub **ij**; np.: **Maryj**, **lilij**.

K o ń c ó w k i l i c z.: dwaj, dwie, dwa.

Liczebnik: **dwaj**, **dwie**, **dwa**, w II-im przyp. może mieć **dwóch**, albo **dwu**; podobnie: **obudwóch** i **obudwu**, ale tylko: **obu**.

Końcówki bezokoliczników.

Bezokoliczniki: **biec, móc, przysiąc, strzec, strzyc, zaprząć** i t. p. piszemy przez **c**, a bezokoliczniki: **gryźć, wieźć**—wiozę, **leźć** i **znaleźć** piszemy przez **ź**. Wyjątek stanowi **wieść** — wiodę.

W imiesłowie zaprzeszłym czynnym piszemy **ł** przed **szy**, np.: **zjadłszy, starłszy, przyszedłszy**.

5. Pisownia wyrazów złożonych.

1. Wyrazy, złożone z imienia i przyimka, piszemy razem, jeżeli mają znaczenie samoistnych przysłówków; np.: **pomału, na koniec, z nagłą, z bliska, z daleka, zgołą, z pomocą** i t. p.

Osobno piszemy przyimek, a osobno formę przypadkową, gdy połączenie wyrazu z przyimkiem jest luźne, jak np.: **z kolei, po kolei, z porządku, z pańska, z niemiecka, po angielsku, po polsku** i t. p.

Również rozdzielamy przyimek od wyrazu, gdy ten używa się jako oddzielny przysówek; np.: **na białe, na czarno, po pierwsze, po drugie, od razu, od dawna...**

2. **Codzień, coraz, coniemniara** piszemy razem, jeżeli mają znaczenie przysłówkowe, — oddzielnie zaś, gdy mają znaczenie nieprzysłówkowe.

3. Złożone przyimki, jak: **pomimo, w poprzek, wpośród, ode, zprzede, zpoде, zpoza, zponad**, piszemy razem, jeżeli przypadek rzeczownika zależny jest od drugiego z nich, a oddzielnie, gdy przypadek zależny jest od pierwszego. Np.: **ode mnie, przede drzwiami,**

poza ławą, . . . ale : z pod ławy, z poza drzewa, z ponad domu . . .

4. Przeczenie **nie** zrasta się tylko z rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem i z przysłówkiem; np.: **niepogoda, nieokreślony, niektóry, niezawodnie**. Przed czasownikami pisze się oddzielnie: **nie wiem, nie widząc, nie chodził** . . .

Piszemy jednak razem: **niema** w znaczeniu **nie jest**, dla odróżnienia od **nie ma** w znaczeniu **nie posiada**; np.: **niema go w domu, a nie ma pióra**.

Piszemy razem czasowniki, jeżeli pochodzą od jakiego złożonego wyrazu, jak np.: **niedowidzieć, niedosypiać, niedostawać** (braknąć), **niecierpliwie się, nienawidzić**.

Nie łączymy z imiesłowami tylko wtedy, kiedy imiesłów uważany jest za zwykły przymiotnik, np.: **niezwyciężony, niedokonany** . . .

5. Przyrostek **by** zrasta się z poprzedzającym wyrazem, np.: **pisałbym, jeśliby, gdyby, któryby** . . . Tylko gdy **by** rozpoczyna zdanie, pisze się oddzielnie: „**By** to była szczerza prawda, nie powiem.”

6. Częsteczkę **to**, używaną w znaczeniu zaimka wskazującego, piszemy oddzielnie, a w połączeniu ze spójnikami i przysłówkami piszemy razem; np.: **byli to wielcy mężowie; a: bądźto, jakto, jużto, nibyto, przeto, kiedyto, wszakto** . . .

7. Częsteczka **bądź** pisze się zawsze oddzielnie, a **kolwiek** — razem; np.: **kto bądź, ktokolwiek**.

6. Podwójne brzmienia.

Podwójną spółgłoskę zachowujemy przeważnie w pisowni obcych wyrazów, jeżeli tam się zdarza i jeżeli nie zmieniamy pisowni wyrazu. Np.: **Budda**, **Gallowie**, **irracjonalny**, **Madonna**, **Attyla**, **belladona**, **Jagiello**.

Również i w niektórych polskich słowach podwajamy spółgłoskę, zwłaszcza **n**; np.: **panna**, **wanna**... **Uczenica** można napisać i przez dwa **n**: **uczennica**.

7. Obce wyrazy.

O b c e imiona własne piszemy: albo według ich brzmienia, albo tak, jak się piszą w danym języku; np.: **Wenecja**, **Krezus**, **Waszyngton**, **Manczester**, albo: **Washington**, **Manchester** i t. p.

O b c e imiona pospolite piszemy podług brzmienia, t.j. tak, jak się wymawiają w polskim języku, a więc: **geografia**, **giermek**, **kodeks** i t. p.

8. Rozdzielanie wyrazów.

Jeśli zajdzie potrzeba rozdzielić wyraz na dwie części, z których drugą przenosimy do nowego wiersza, trzeba pamiętać na zasady:

1. Wyrazów **j e d n o s y l a b o w y c h** nie rozdzielamy **nigdy**.

2. Przyimków **w i z** nie zostawiamy **nigdy** na końcu zapisanego wiersza, gdyż nie stanowią sylaby; należy je przenieść do nowego wiersza. Przeciwnie, przyimki: **we**, **ze**, **od**, **do**... dają się pozostawić na końcu zapisanego wiersza, ponieważ stanowią zgłoskę.

3. Wyrazy złożone z dwóch słów dzielimy w tem miejscu, gdzie się jeden wyraz kończy, a drugi zaczyna; np.: **bez-czelność, nad-mienić, pod-dać** i t. p. Można też je podzielić i w środku, ale zawsze w ten sposób, by każda część wyrazu stanowiła oddzielną sylabę: **bez-czel-ność, nad-mie-nić...**

4. Wyrazy wielosylabowe pojedyncze dzielimy na sylaby w ten sposób, aby od przeniesionej sylaby mógł się zacząć jakiś wyraz polski. Na końcu więc wiersza pozostawiamy, albo **samogłoskę**, albo spółgłoski: **ł, l, r, rz, m, n, ń, j**, jeśli się w środku wyrazów znajdują. Będzie więc: **faj-ka, o-grom-ny, pał-ka, lal-ka pier-ścień, baz-grać, lub ba-zgrać, potomstwo, ptac-two, ró-wny** i t. p.

Jeśliby pierwsza sylaba nowego wiersza miała się zaczynać od zbiegu takich spółgłosek, które sprawiałyby trudność w wymowie, natenczas rozdzielamy je: w poprzednim wierszu zostawiamy jedną lub kilka z nich, a resztę przenosimy do nowego wiersza; np.: **pyszcz-kiem, wąt-pić, chłop-czyk** i t. p.

CZĘŚĆ TRZECIA.

SKŁADNIA.

O zdaniu wogóle.

Ponieważ, wypowiadając myśl naszą, albo **twierdzimy i oznajmiamy**, że coś jest lub ma być tak, jak mówimy, albo też **przeczymy** czemuś lub **pytamy** o coś, dlatego zdania według **treści** swojej dzielą się na:

1. **Zdania twierdzące** (declarative sentences):

Bóg stworzył świat. — Węgiel i żelazo są najpożyteczniejszemi minerałami. — Cóż to za wspaniały i prześliczny widok roztacza się przed naszymi oczyma! — Czytaj! — Pisz! — Janku, podaj mi pióro, proszę!

2. **Zdania przeczące** (negative sentences).

Wczorajszego dnia wiatrem nie dogonisz.
— Krzywda ludzka nikomu trwałej korzyści nie przynosi. — Niepotrzebnie się martwisz.
— Próżniak nie lubi pracy.

3. **Zdania pytające** (interrogative sentences).

O której godzinie wschodzi teraz słońce?
— Czemu wczoraj nie byłeś u mnie? — Kto to mógł zrobić?

Według zaś **formy** zdania dzielą się na:

pojedyncze: proste (simple sentences);

„ rozwinięte (simple sentences with compound subject or predicate, or both);

złożone: z głównych i pobocznych zdań

„ (complex sentences);

„ ze współrzędnych zdań (compound sentences);

„ okresowe (periodic sentences).

Naukę tego przedmiotu nazywamy **s k ł a d n i ą** (syntax).

Poucza ona najprzód o sposobie budowy zdania pojedynczego, a potem o budowie zdań złożonych.

ROZDZIAŁ I.

O Zdaniu pojedynczem.

1. Zdanie proste.

1. **Z d a n i e** (sentence). Jeżeli dwa lub więcej wyrazów połączymy ze sobą tak, że wypowiedzą jakąś myśl, jakiś sąd, wtenczas takie połączenie wyrazów nazywamy **z d a n i e m**. Np.:

Uczeń pisze. — Kwiat pachnie. — Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje. — Słońce świeci. — Ziemia jest kulista...

Powyższe i podobne połączenia wyrazów są zdaniami, ponieważ każde z nich zawiera i wypowiada jakąś myśl, jakiś sąd o czymś.

2. **S k ł a d n i k i** zdania. W każdym zdaniu znajdują się przynajmniej dwa główne jego składniki: **p o d m i o t** (subject) i **o r z e c z e n i e** (predicate), t. j., osoba lub rzecz, o której się w zdaniu mówi (**uczeń, kwiat, kto, Pan Bóg, słońce, ziemia**) i to, co się o niej powiada (**pisze, pachnie, wstaje, daje, świeci, jest kulista**).

P o d m i o t e m w zdaniu przeważnie bywa rzeczownik, ale może też być każda inna część mowy, a nawet całe zdanie. Np.:

Lilje pachną. — **O n** odszedł. — **M y ś m y** szczęśliwi. — **W y ś c i e** ojcowie nasi i opiekunowie. — **J e d e n** wygrywa, **d r u g i** przegrywa. — **U b o g i** żebrze. — **C h w a l i ć** jest czasownikiem. — **T e** nieszczęsne jego **n i e d a m**, **n i e p o z w o ł e**, wszędzie stoją na zawadzie.

O r z e c z e n i e m w zdaniu może być, albo czasownik, albo rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik lub imiesłów.

Orzeczenie **c z a s o w n i k o w e** nazywamy orzeczeniem **p r o s t e m**. Tak np., w zdaniach: **matka kocha** dziecko, **uczeń pisze**, orzeczenia: **kocha**, **pisze**, są proste.

Jeżeli zaś orzeczeniem nie jest czasownik, lecz jedno z powyższych imion, natenczas łączy się ono z podmiotem zapomocą słowa posilkowego być w jakimkolwiek czasie i trybie i nazywa się orzeczeniem **z ł o ż o n e m**. Czasownik w tym wypadku nazywa się **łą c z n i k i e m**, a imię — **o r z e c z n i k i e m**. N.p.: **Kościuszko jest bohaterem**. **Ojciec był cierpiący**: wyrazy: **jest**, **był** są łącznikami, a **bohaterem**, **cierpiący** — orzecznikami.

Zwykle w czasie teraźniejszym łącznik opuszczamy, jeżeli go się łatwo domyślić można. Np.:

Jaka praca, taka płaca. — Wielki to człowiek! — Przeklęty! kto zasmuca matkę swoją. — Mąż sławny.

Podobnie, jak łącznik, tak również i zaimki osobiste: **ja**, **ty**, **on**, **my**, **wy**, **oni**, **one**, **ona**, **ono**, opuszczamy, jeżeli który z nich jest podmiotem, ponieważ z końcówki czasownika łatwo się domyślamy, która z osób jest podmiotem. Mówimy więc:

Piszesz mi, że **przyjedziesz** na święta. —
Zagroziłem Stefanowi, że **dostanie** burę. —
Zginęliśmy bez ratunku! — **Zaśpiewała**
i **poszła**.

Zaimków osobistych za podmiot w zdaniu używamy tylko wtenczas, jeśli dobitnie, z naciskiem, chcemy wypowiedzieć, że właśnie ta, a nie inna działa osoba; np.:

Ja się uczę, a **ty** próżnujesz. — Nie **on**, ale **tyś** to zrobił. Gdy **my** wrócimy, **wy** będziecie mogli wyjść.

Czasem w zdaniu opuszczamy i podmiot i orzeczenie, ale tylko w takich wypadkach, gdy dają się łatwo domyślić; bywa to zwłaszcza w krótkich odpowiedziach. Np.:

— Czy Jan wrócił już? — „Nie!” — Czy się na to zgadzasz? — „Bynajmniej!” —

Opuszczony w zdaniu podmiot, lub orzeczenie nazywamy domyślnym podmiotem lub orzeczeniem, zdanie zaś, w którym niema, ani wyraźnego, ani domyślnego podmiotu, nazywamy bezpodmiotowym. Orzeczeniem w takich zdaniach jest czasownik nieosobowo użyty, albo wyrażenie nieosobowe, np.:

Kłamcy między nami **niema**. — **Postawiono** już mury. — **Świta**, dzień niebawem nastanie.

Zdania, zawierające tylko podmiot i orzeczenie (wraz z łącznikiem, jeśli go potrzeba), nazywamy zdaniami prostymi (simple sentences).

2. Zdanie rozwinięte.

Gdybyśmy wypowiadali myśli nasze tylko zdaniami prostymi, mowa byłaby urywana i nieprzyjemna dla ucha, a zresztą, często nawet trudno byłoby nam w dwóch lub trzech słowach wyrazić całą myśl. Z tego powodu zwykle, dla dobitności i jasności wypowiedzenia się, dodajemy do podmiotu lub orzeczenia, albo do obu po kilka innych wyrazów objaśniających, przez co zdanie nabiera treści, rozszerza się i **rozwija**.

Tak, np., zdanie proste: **Chicago jest miastem**, wypowiada myśl krótką, że Chicago jest miastem; ale gdzie ono jest, jak ludnem i t. d., tego nie mówi. Natomiast zdanie: „**Olbrzymie, trzy miliony ludności liczące Chicago jest wspaniałem miastem, jednym z największych środowisk przemysłowych w Stanach Zjedn. Północnej Ameryki**” wypowiada już myśl dokładną: daje nam zupełne pojęcie o tem, ilu mieszkańców Chicago liczy, czem się oni trudnią i w jakim kraju to miasto się znajduje.

Widzimy więc, że krótka myśl prostego zdania: „**Chicago jest miastem**,” przez dodanie różnych nowych wyrazów do podmiotu i orzeczenia rozwinięła się i rozszerzyła.

Nazywamy zdaniami rozwiniętymi takie zdania, w których i podmiot i orzeczenie posiadają bliżej je określające dodatkowe wyrazy, zwane **określeniami** (modifiers).

Zdania więc rozwijamy zapomocą rozmaitych **określeń**, które możemy dodawać nie tylko do pod-

miotu i orzeczenia zdania prostego, ale także do samych określeń, jeżeli i tu zachodzi potrzeba bliżej i dokładniej je objaśnić.

a. Określenia rzeczownika.

Określenia rzeczownika w zdaniu nazywamy: **przydawkami, dopełniaczami, dopowiedzeniami i przyimkowemi określeniami.**

1. **Przydawkami** (adjective modifiers) nazywamy wszystkie określenia rzeczownika, które posiadają własności przymiotne i odpowiadają na pytania: **jaki? który? czyj? ile?**

Przydawkami zatem mogą być tylko: przymiotniki, liczebniki, zaimki i imiesłowy. Np., w powyższem zdaniu rozwiniętem przydawkami są wyrazy: **olbrzymie, trzy, liczące, wspaniałe, jednym, największych, przemysłowych, zjednoczonych, północnych.**

2. **Dopełniaczami** (nouns in the possessive case) nazywamy takie rzeczowniki, które służą do bliższego określenia drugiego rzeczownika. Odpowiadają one na pytanie **czyj? czyja? czyje?** i kładą się zawsze w II-im przypadku. Np.:

Fale morza; dzieci ojca; dzieła Mickiewicza, Sienkiewicza; miłość rodziców i t. p.

3. **Dopowiedzeniami** (appositives) nazywamy takie rzeczowniki, które określają inny rzeczownik i położone są zawsze w tym samym przypadku, co i określany rzeczownik. Np.:

Arystoteles, **mędrzec** grecki, był nauczycielem Aleksandra Wielkiego, **syna** Filipa Macedońskiego. — Największe zwierzę ssące, **wieloryb**, żyje w wodach mórz północnych.

Dopowiedzenia w piśmie zawsze oddzielamy przecinkami od ich rzeczownika.

4. Przyimkowe określeniem (prepositional adjectives or phrases) nazywamy rzeczownik, połączony z przyimkiem i służący do bliższego określenia innego rzeczownika; np.:

Gra w szachy jest trudna. — List od rodziców ucieszył mnie bardzo. — Niema nic trwałego pod słońcem. — Szli, jak mgły chodzą, bez szelestu; szli ze spuszczone **czołem**, pełnem wspomnień bólu.

Przyimkowe określenia służą przedewszystkiem w tym celu, aby rzeczownik dokładniej objaśnić i określić co do: **miejsca**, **czasu**, **przyczyny**, **sposobu** i tym podobnych okoliczności ubocznych.

b) Określenia czasownika i przymiotnika.

Określenia czasowników i przymiotników nazywamy: **przysłówkowymi** określeniami i **przedmiotami**.

1. Określeniami **przysłówkowymi** (adverbial modifiers), są albo **rzeczowniki**, w tym lub owym położone przypadku, z przyimkiem lub bez przyimka, albo **przysłówki**, służące do bliższego

określenia czasowników i przymiotników (czasem do samych przysłówków) co do: czasu, miejsca, stopnia, przyczyny, sposobu i t. p. Odpowiadają one na różne pytania, stosownie do tego, jaką uboczną w zdaniu okoliczność objaśniają. Np.:

1. Co do czasu na pytanie kiedy? — Jan Sobieski pobił Turków pod Wiedniem w roku 1683. — Wczoraj byłem w parku.

2. Co do miejsca na pytanie gdzie? w domu, w ogrodzie, pod Wiedniem...

3. Co do stopnia na pytanie jak? — Pisać poprawnie i pięknie. — Ona śpiewa bardzo pięknie i wdzięcznie. — Zawsze chodzi z twarzą wielce zasępioną.

4. Co do przyczyny na pyt. dlaczego? — Dla choroby nie jest dziś obecny.

5. Co do sposobu na pyt. jak? jakim sposobem? Okrętami przewożą ludzi i towary. — Wojsko piorunem spadło na karki wroga. W jesieni ptaki gromadami odlatują do ciepłych krajów...

2. Przedmiotem (object) w ogólnem znaczeniu nazywamy rzeczownik, zależny od jakiegoś czasownika, albo przymiotnika i stosownie do natury tego czasownika, położony w II-gim, III-im, IV-ym lub w VI-ym przypadku.

Przedmiot po czasownikach przechodnich, niezaprzeczonych, kładzie się zawsze w IV-ym przyp., a po zaprzeczonych wyrażnie lub ubocznie—

z a w s z e w II-im przyp. Inne czasowniki wymagają przedmiotu położonego w innych przypadkach, tak samo przymiotniki: **chciwy, łakomy, zazdrosny, życzliwy, usługny** i t. p.

Przedmiot, położony w IV-ym lub II-im przypadku po czasownikach **przechodnich**, nazywamy przedmiotem **bl i ż s z y m** (direct object), a położony w przypadku III-im — przedmiotem **d a l s z y m** (indirect object), jeżeli w tem samem zdaniu jest już przedmiot bliższy. Np.:

Przedmiot bliższy: Uprzejmością zyskujemy **przyjaciół**. — Marnotrawca nie znajdzie **szczęścia**. — Nie mogłem kupić **tego domu** (a nie: **ten dom!**).

Przedm. bliższy albo dalszy: — Kup książkę twojemu **bratu**. — Podaj **ojcu** pióro! — Pilny uczeń **chciwy** jest **wiedzy**. — Ludzie **żądni bogactw** i **zaszczytów** zwykle służą ojczyźnie z wyrachowania.

Przedmiotem w zdaniu może też być bezokolicznik, w tym jednak wypadku zastępuje on rzeczownik. Np.: „**Lubię śpiewać.**”

3. **S k ł a d n i a z g o d y.**

Przez „składnię zgody” rozumiemy szereg zasad, wedle których składowe części zdania, mniej ważne, stosują się do ważniejszych: w **rodzaju, formie, liczbie, osobie** i przypadku.

O zgodzie podmiotu i orzeczenia.

Ponieważ najważniejszymi składnikami zdania są podmiot i rzeczenie, więc naprzód o zgodzie podmiotu z orzeczeniem, a później o zgodzie innych części zdania mówić będziemy.

Podmiot.

Podmiot kładzie się zawsze w I-ym przypadku. Jest on niezawisły od żadnej części zdania i dlatego nie stosuje się w niem do niczego; przeciwnie, inne części zdania muszą się doń stosować, jak, np., jego przydawki i orzeczenie.

Podmiot, postawiony w I-ym przyp., nazywamy podmiotem gramatycznym dla odróżnienia od podmiotu logicznego, za który w zdaniach bezpodmiotowych uważany bywa rzeczownik, położony zwykle w II-im przypadku, lub w innym, z wyjątkiem V-go. Zdarza się to przeważnie po liczebnikach, wymagających II-go przypadku. Np.: sześć koni ciągnie wóz.

Orzeczenie.

Orzeczenia w zdaniu są czasownikowe, albo rzeczowne, lub przymiotne.

a). Orzeczenie czasownikowe zgadza się ze swoim podmiotem w osobie i liczbie, jeżeli zaś jest użyte w czasach przeszłych i złożonych, lub w trybie warunkowym, wtedy zgadza się z podmiotem także w rodzaju i formie, Np.:

Rolnik **pracuje** na roli. — Uczniowie **uczą** się w szkole i w domu. — Chłopcy **grali**

w piłkę, a dziewczęta zabawiały się śpiewem.
— Róża **pokryła** się bujnem kwieciami. —
Dziecko **popsuło** i **połamało** swoje zabawki.

Zgoda orzeczenia z podmiotem logicznym.

Wyjątek od powyższej zasady robi podmiot logiczny, który się składa z liczebników oznaczonych lub nieoznaczonych i jakiegoś rzeczownika, np.: **pięciu mężczyzn, sześć drzew, ... dwadzieścia wołów ...** albo: **wiele przedmiotów, dużo, mało ludzi i t. d. ...**

W takich wypadkach kierujemy się zasadą: pierwsze orzeczenie, kładziemy we **formie nieosobowej**, w liczbie pojedynczej, a dalsze orzeczenia, jeśli są jakie, już wyrażamy **osobowo** w liczbie mnogiej, zgodnie z podmiotem. Mówimy więc:

Bawiło u mnie siedmiu kolegów. — **Przyjechało** do nas pięciu panów i **zabawili** trzy dni, poczem **odjechali**. — Wielu ludzi nie **rozumiało** zamiarów Konarskiego i **stawiali** mu we wszystkim trudności.

Zgoda orzeczenia z podmiotem złożonym.

Jeżeli w zdaniu są dwa lub więcej podmiotów (compound subject), różniących się co do rodzaju lub osoby, wtenczas w orzeczeniu pierwszeństwo ma rodzaj męski przed żeńskim, a osoba pierwsza — przed drugą, druga — przed trzecią. Np.:

Wuj i wujenka **byli** na mnie bardzo **łaskawi**.
Ty i siostra **pójdziecie** jutro do szkoły.
— Ja i brat mój **byliśmy** na koncercie. —

W takich zdaniach, w których jest kilka podmiotów, a tylko jedno orzeczenie, można orzeczenie położyć, albo w liczbie pojedynczej, albo mnogiej. Np:

Matka i siostra **były** u nas. — Mickiewicz i Słowacki **liczą się** do najślawniejszych poetów, nie tylko polskich, ale wszechświatowych. — Ani Janek, ani Jerzy nagrody nie **dostał** (iub nie dostali).

Zgoda podrzędnych części zdania.

Łącznik.

Łącznik, jak każdy inny w orzeczeniu czasownik, zgadza się z podmiotem: w osobie i liczbie, a w czasach przeszłych, w imiesłowie i w trybie warunkowym zgadza się w rodzaju i formie; jeżeli jednak w zdaniu miejsce podmiotu zajmuje zaimek nijaki **to**, łącznik nie stosuje się do niego, ale do orzeczenia, które w tym wypadku kładzie się zawsze w I-ym przypadku. Np.:

Były to pamiętne i epokowe wydarzenia.
— Wielkie **to były** zamiary, zdumiewające usiłowania, czyny wiekopomne.

Przydawka.

Ponieważ **przydawką** może być tylko część mowy o przymiotnych końcówkach, stąd wynika, że przydawka musi się zgadzać ze swoim rzeczownikiem: w rodzaju, liczbie i przypadku, przybierając dla męskich rzeczowników w liczbie mnogiej albo osobową, albo rzeczową formę.

Przydawka odpowiada na pytanie: **jaki? jaka? jakie? czyj? czyja? czyje?** lub **który? która? które?** — Np.:

Mętna woda jest **niezdrowa** i **niezdatna** do picia. — Na **czystem** polu słońeczko **jasne** świeci, w **cichym** gaiku bawią się **wesołe** dzieci. — **Silne** konie ciągną wóz.

Liczebniki główne od 1 do 4 mają znaczenie przymiotne, stojąc obok rzeczownika, są przydawkami i dlatego zgadzają się z nim w formie, rodzaju, liczbie i przypadku: „**dwa** mężowie”; **dwóch** mężów, ... **dwa** konie, **trzech** niewiast...

Liczebniki: **półtora, półtorej...** i wszystkie od pięciu w górę rządzą II-im przypadkiem i nie mogą być przydawkami.

Zaimek **który** można zastąpić przez **co** w I-ym przypadku liczby pojed. i mn. Np., zamiast mówić: **Czy masz to pióro, które ci dałem?** — można powiedzieć: **czy masz to pióro, co ci dałem?**... W innych przypadkach zaimek ten zastępujemy przez: **co go, co mu, co jej, co ją, co ich, co nimi** i t. d.: **To ten ubogi, co mu** (któremu) **dałem jałmużnę...**

D o p o w i e d z e n i e.

Dopowiedzenie, ponieważ jest rzeczownikiem, (czasem dwa i więcej rzeczowników), zatem zgadza się z głównym rzeczownikiem, który określa, prze-ważnie tylko w p r z y p a d k u. W liczbie czasem też się zgadza, a w rodzaju tylko wtedy, jeżeli rzecz-

wnik, będący dopowiedzeniem, ma osobne formy na rodzaj męski i żeński. Np.:

Orzeł, **król** ptaków, gnieździ się najczęściej na wysokich, niedostępnych skałach.

— Niktby nie oddał zdrowia, tego najcenniejszego **skarbu** człowieka, za wszelkie bogactwa świata. — Julja, **przyjaciółka** mej siostry, zmarła...

5. O szyku wyrazów.

Do jasności, zrozumiałości oraz lekkości zdania rozwiniętego nie mało w języku polskim przyczynia się s z y k, czyli porządek wyrazów (**order of words**), składających zdanie. Może on być dwojaki: **naturalny**, czyli **prosty** i **przestawny**.

1. Szyk **n a t u r a l n y** wymaga w zdaniu następującego porządku w układzie wyrazów:

Na **p i e r w s z e m** miejscu kładziemy **podmiot** z tem wszystkiem, co się z nim zgadza w rodzaju, formie, liczbie i przypadku. A więc: jego przydawki, dopełniacze i dopowiedzenia.

Przydawki **p r z y m i o t n e** kładziemy przed rzeczownikiem, jeśli oznaczają przymiot tylko przypadkowy, przemijający, jak: kształt, barwę, kalectwo, ułomność, zaletę lub wadę a także materiał; np.: **zieloną ścianę, pilny uczeń**, i t. d.

Jeśli przymiotnik oznacza stałą właściwość, cechę, jak gatunek, nazwy naukowe, tytuły i t. p. kładziemy go po rzeczowniku: **postęp amerykański, Akademia Krakowska** i t. d.

Na drugim miejscu kładziemy **orzeczenie** z tem wszystkiem, co się do niego odnosi. Jeżeli orzecznik jest przymiotnikiem, albo rzeczownikiem, wtenczas naprzód kładziemy łącznik, a po nim przymiotnik lub rzeczownik; jeżeli zaś orzeczeniem jest czasownik, wtedy zaraz przed nim kładziemy jego określenie przysłówkowe, jeśli niem jest przysówek, a po nim, jeśli tem określeniem jest rzeczownik; potem kładziemy przedmiot bliższy lub uboczny z tem wszystkiem, co się doń odnosi; następnie kładziemy przedmiot dalszy ze wszystkiem, co się do niego odnosi; wreszcie na końcu zdania kładziemy określenia — miejsca, czasu, sposobu i t. d., dając pierwszeństwo określeniu czasu przed określ. miejsca, określeniu miejsca przed okr. sposobu, stopnia i t. d.

Orzeł, król ptaków, najczęściej gnieździ się na wysokich, niedostępnych skałach. — Dawni Polacy, mieszkańcy południowych kresów kraju, nie mieli ani dnia, ani nocy spokojnych z obawy przed napadem dzikich hord tatarskich. — Znakomita artystka, panna B., odegrała niezmiernie trudne utwory na wczorajszym koncercie. — Pies jest najwierniejszym przyjacielem człowieka w doli i niedoli.

2. Szyk p r z e s t a w n y. Zwykle w mowie i piśmie nie zachowujemy ściśle porządku naturalnego wyrazów w zdaniach, przeciwnie, słowa dowolnie przedstawiamy. Nazywamy to szykiem p r z e s t a w n y m.

Ze wszystkich języków, polski pod tym względem pozwala na największą swobodę, jednakże należy tu zachować pewne granice, aby nie narazić sensu zdania na dwuznaczność, albo też na niejasność i zawiłość, co snadnie przytrafić się może, jeśli zbyt rozrzucimy należące do siebie wyrazy. Żeby tego uniknąć, kierujemy się następującymi zasadami:

1. Najgłówniejsze wyrazy, o które nam chodzi, kładziemy albo na samym **początku** zdania, albo na jego **końcu**. Np.:

Wczoraj miałeś być u mnie, nie dzisiaj.

— Użyj nade mną, panie, **litości i miłosierdzia**.

II. Unikamy zestawienia wyrazów w taki sposób, aby nie powstała z nich już to **dwuznaczność**, lub **śmieszność**, już to **rym**, albo **rytm**. Np.:

Dwuznaczność: Osoby na wysokich stanowiskach mają oczy zwrócone na siebie wszystkich ludzi.— **Powinno być:** Osoby na wysokich stanowiskach wszystkich ludzi oczy mają na siebie zwrócone.

Aby uniknąć rymu, powiemy: Od początku świata nie były lata tak suche, **zamiast:** od początku świata nie były tak suche lata.

III. Tylko przyimki, spójniki i jednozgłoskowe formy zaimków mają w języku polskim przeznaczone i **stałe miejsce** w zdaniu. Mianowicie:

P r z y i m k i zawsze stoją przed rzeczownikami, a nigdy po nich; np.: „z moim bratem;” „sprawa, o której mówiliśmy.”

S p ó j n i k i zawsze stoją na czele swego zdania, a nigdy na końcu. Wyjątek stanowią tylko **też i bowiem**, których kłaść na pierwszym miejscu nie można; spójniki zaś: **przeto, tedy, zatem i więc**, mogą być położone i na pierwszym i na drugim miejscu. Np.:

Wlekliśmy się prawie noga za nogą, droga **bowiem** była gliniasta i rozmokła od ciągłych deszczów, a konie zmęczone. — Dobroć serca, wyrozumiałość dla innych, surowość sądu dla siebie, to znamiona szlacheckiego charakteru, o nie **więc** (tedy, zatem) starać się powinniśmy, **albo: więc** o nie...

Z a i m k i: **się, ci, cię, mi, mię, go, mu** i t. d. nigdy się nie kładą na początku zdania, ale zawsze po pierwszym albo dalszym **akcentowym wyrazie**, mówi się zatem: staram **się** o twoje względy, zginął **mi** ołówek, zęby **mię** bolą...

Jeżeli w zdaniu zbiegnie się zaimek zwrotny **się** z zaimkami: **mi, ci, mię, cię** i t. d., tamten ustępuje tym i kładzie się za niemi, np.: **alem c i s i ę uśmieł!**

6. Rozbiór zdania rozwiniętego.

Przez **r o z b i ó r** (parsing) zdania rozumiemy wykazanie i wyjaśnienie, wzajemnego stosunku składowych jego części na podstawie zasad składni polskiej, albo też rozumiemy wykazanie, jaką częścią

mowy jest każdy wyraz, wchodzący w skład zdania. Stąd rozbiór może być dwojaki: **syntaktyczny** i **etymologiczny**.

Rozbiór syntaktyczny.

Przy rozbiórce syntaktycznym (analysis) postępujemy zwykle w ten sposób:

1. Oznaczamy naprzód, jakiego rodzaju jest zdanie i jaki w niem szyk wyrazów.
2. Mianujemy podmiot i orzeczenie.
3. Wskazujemy określniki podmiotu, potem orzeczenia.

Tak, np., syntaktyczny rozbiór zdania: **W jesieni wędrowne ptaki całemi gromadami odlatują do ciepłych krajów.** będzie:

- a. Zdanie to jest pojedyncze, rozwinięte i twierdzące o szyku przestawnym.
- b. Podmiot: ptaki; orzeczenie: odlatują;
- c. wędrowne — przydawka do podmiotu;
- d. gromadami — określenie przysłówkowe sposobu do odlatują;
- e. całemi — przydawka do gromadami;
- f. w jesieni — określenie przyimkowe czasu;
- g. do ciepłych krajów — okreśł. przyjmk. miejsca;
- h. ciepłych — przydawka do krajów.

Rozbiór etymologiczny.

Rozbiór etymologiczny wymaga wyjaśnienia każdego wyrazu etymologicznie, t. j., jaką częścią mowy on jest, jakie jego znaczenie, pochodzenie,

rodzaj, przypadek lub osoba i t. d. Rozbiór etymologiczny można rozpocząć odrazu od pierwszego wyrazu zdania, zamiast od podmiotu. Powyższe zdanie, rozebrane etymologicznie, przedstawi się tak:

W — przyimek, rządzący IV. i VII. przyp.

jesieni — rzeczownik, rodz. żeń. od jesień, oznacza porę roku, przyp. VII. l. p., zależny od przyimka w.

wędrowne — przymiotnik r. m. l. mn. przyp. I, forma rzeczowa, jest określeniem do ptaki. Pochodzi od czasownika wędrować — zmieniać miejsce pobytu.

ptaki — rzeczownik żywotny, rodz. m., przyp. I-szy l. mn. Przyp. I. l. p. jest: ptak.

całemi — przymiotnik r. ż., przyp. VI. l. mn., określenie do gromadami.

gromadami — rzeczownik zbiorowy rodz. żeń. l. mn. przyp. VI., zależy od odlatują (jak odlatują?). I-szy przyp. l. p. gromada.

odlatują — czasownik nieprzechodni w trybie oznajmiającym III. osoba l. mn. Czas teraźniejszy niedokonany.

do — przyimek rządzi przyp. II.

ciepłych — przymiotnik r. m. przyp. II. l. mn. wstóp. równym; określ. do krajów.

krajów — rzeczownik r. m. przyp. II. l. mn. zależny od przyimka do.; pierwszy przyp. l. p. kraj.

ROZDZIAŁ II.

O ZDANIU ZŁOŻONEM.

1. Zdania główne i poboczne.

Aby uniknąć w zdaniu rozwiniętem zawilności, która łatwo powstać może przez nagromadzenie dodatkowych objaśnień, radzimy sobie w ten sposób, że jedno, albo więcej określeń zastępujemy osobnemi zdaniami, w których również, jeśli zajdzie potrzeba, określniki zastępujemy nowemi zdaniami. Np.:

Manna jest to roślina, która dostarcza pewnego gatunku ziarna jadalnego. — Huragan przez parę godzin dał z taką siłą, że powywracał budynki, powyrywał z korzeniami drzewa i narobił wiele szkody. — Najgorzej, kiedy kogo taki obłęd zaślepi, iż nie rozróżnia, że niczyja dola się nie ostoï, jeśli ład powszechny upadnie.

Tak rozwinięte zdania nazywamy zdaniami złożonemi (complex sentences).

W zdaniu złożonem nazywamy p o b o c z n e m i, lub p o d r z ę d n e m i (subordinate) wszystkie te zdania, które zastępują jakiekolwiek określenie.

W zdaniach powyższych podrzędnemi zdaniami są:

która dostarcza pewnego gatunku ziarna jadalnego.
że powywracał budynki,
(że) powyrywał z korzeniami drzewi i
(że) narobił wiele szkody.

kiedy kogo taki obłęd zaślepi,
iż nie rozróżnia,
że niczyja dola się nie ostoi,
jeśli ład powszechny upadnie.

Te zdania, które w zdaniu złożonem są samodzielne, niezależne od innego zdania i wyrażają myśl główną, nazywamy zdaniami g ł ó w n e m i, albo n a d r z ę d n e m i (principal or independent). Zdania główne w powyższych przykładach są:

Manna jest to roślina,
Huragan przez parę godzin dał z taką siłą,
Najgorzej (jest),

Zdania podrzędne zwykle łączą się z głównem zdaniem zapomocą zaimków względnych, albo różnych spójników, jak: **że, iż, aby, by, choć** i t. d.

Właściwością zdań podrzędnych jest to, że same przez się nie wypowiadają myśli jasnej i zrozumiałej i dlatego bez zdania głównego obejść się nie mogą, są od niego z a l e ż n e. W takim samym stosunku mogą być zdania poboczne względem samych siebie, jeśli jedno z nich zastępuje określnik w drugim zdaniu pobocznem.

Mamy więc zdania: p o j e d y ŋ c z e rozwinięte, jeśli ono stanowi tylko jedno zdanie, i z ł o ż o n e, jeśli w skład zdania rozwiniętego wchodzi przynajmniej jedno zdanie główne i jedno poboczne.

3. Zdania współrzędne.

Często się zdarza tak, że zdanie złożone nie ma ani jednego zdania pobocznego, a tylko same główne, np.:

Nadzieja jest słodyczą życia, rozpacz jego trucizną. — Wściekłość burzy morskiej rosła ciągle, rozpętały się żywioły, mgła pomieszała się z ciemnością, chmury z wodą, wichry z pianą; fale biły o statek i rzucały nim na wsze strony; chwilami spienione grzywy bałwanów przechodziły całą jego długość, a olbrzymie masy wody wrzały straszliwym zamętem.

Wszystkie te zdania są główne; każde z nich wypowiada myśl inną, lecz wszystkie razem tworzą całość logiczną — jedno zdanie złożone.

Tego rodzaju zdania główne, należące do tej samej myśli, nazywamy zdaniami w s p ó ł r z ę d n e m i (coordinate). Tworzą się one w ten sposób, że, zamiast określeń lub zdań pobocznych, do jednego zdania głównego dodajemy drugie zdanie główne, potem trzecie, czwarte i t. d., aż utworzy się całość, zamykająca w sobie myśl jedną i zupełnie rozwiniętą.

4. Zdania współrzędne skrócone.

Zdania współrzędne, jako składowe części jednego zdania złożonego, dają się bardzo często skrócić, czyli ściągnąć do pojedynczego zdania rozwiniętego. Takie skrócenie może mieć miejsce tylko w tych wypadkach, jeśli wszystkie zdania mają albo wspólny podmiot, lub orzeczenie, albo wspólne: przydawki, dopowiedzenia, przedmioty i t. d. Np.: **Miłość** powstaje w duszy, **miłość** rozpala się w duszy, **miłość**

żarzy się w duszy, miłość płonie w duszy i wylewa się z niej, jak lawa roztopiona, niszcząc złość, samolubstwo i egoizm na świecie.

Zamiast powtarzać kilkakrotnie te same wyrazy, kładziemy powtarzający się wyraz tylko raz, spójnikami lub bez spójników łączymy z nim słowa, które się nie powtarzają i otrzymujemy zdanie skrócone: **miłość powstaje, rozpala się, żarzy, płonie w duszy i wylewa się z niej, jak lawa roztopiona, niszcząc złość, samolubstwo i egoizm na świecie.**

Do skracania zdań współrzędnych służą najczęściej przyimki: **prócz, oprócz, zamiast, miasto, obok** i inne wyrażenia złożone z przyimkiem.

5. Rodzaje zdań pobocznych.

Ponieważ, z wyjątkiem orzeczenia czasownikowego, każda część zdania głównego może być zastąpioną przez osobne zdanie poboczne, którego znów składowe części mogą być zastąpione przez inne zdania poboczne, więc wynikałoby stąd, że musimy mieć nieograniczoną prawie liczbę różnorodnych zdań podrzędnych. W rzeczywistości jednak wszystkie one dają się sprowadzić do kilku typów, z których na szczególną uwagę zasługują następujące:

- a). Zdania **określające** albo **względne**;
- b). „ **przedmiotowe**;
- c). „ **opisujące**;
- d). „ **okolicznościowe**.

W składni angielskiej odpowiadają: **adjective clauses, noun clauses, and adverbial clauses.**

Z d a n i a w z g l ę d n e.

Nazywamy zdaniami względnymi, lub określającymi te zdania poboczne, które się odnoszą do rzeczownika i zastępują jego określenie. Zaczynają się one zawsze od zaimków, lub przysłówków względnych: **kto**, **co**, **który**, **która**, **które**, **jaki**, **jaka**, **jakie**; **jak**, **ile**, **gdzie**, **którędy**, **kiedy**, **odkąd**, **dokąd**, **skąd**. Np.:

Szczęśliwy, **kto** się Boga boi. — W książce, **której** mi pożyczyłeś, niema ani jednej głębszej myśli. — Oto mąż, **który** się ojczyźnie przysłużył. — **Jaki** pan, taki kram. — Wróciliśmy ze wsi, **gdzie** po raz pierwszy miałem sposobność przypatrzeć się życiu farmerów. — Ziściło się wszystko, **jak** było przepowiedziane.

Zamiast zaimków względnych można także, bez względu na rodzaj, przypadek i liczbę użyć zaimka nijakiego **co**; np.:

Nabyłem dzieło, **co** swemu autorowi przyniosło nieśmiertelną sławę. — Ci to są ludzie, **co** te wszystkie nieszczęścia sprowadzili. — Oddałem ci książkę, **coś** mi pożyczył.

Zdania określające dają się skrócić, jeśli zaimek względny położony jest w I-ym lub IV-ym przypadku. W tym celu opuszczamy zaimek względny, a orzeczenie zamieniamy na odpowiedni imiesłów odmienny (w formie czynnej lub biernej), który musi się zgadzać z określany rzeczownikiem w rodzaju, formie,

liczbie i przypadku. Np., zdanie złożone: **oglądaliśmy szczątki budynku, który zniszczył huragan**, po skróceniu zdania określającego przyjmuje formę: **oglądaliśmy szczątki domu, zniszczonego przez huragan**.

Zdania skrócone nie są zwykłemi przydawkami, dlatego oddzielają się przecinkami od zdania głównego.

Każde zdanie skrócone daje się znów zamienić w pierwotną swą formę, zamieniając imiesłów na orzeczenie czasownikowe i dodając opuszczony zaimek względny. Np. zdanie: **jesienny wiatr rozwiewa po świecie pożółkłe liście, opadające z drzew**, po zamianie zdania skróconego ma formę: **jesienny wiatr rozwiewa po świecie pożółkłe liście, które opadają z drzew**.

Z d a n i a p r z e d m i o t o w e .

Przedmiotowemi nazywamy te zdania poboczne, które odnoszą się do **czasownika** lub **przymiotnika** i zastępują **bliższy** lub **dalszy przedmiot**. Zdania przedmiotowe łączą się ze zdaniem głównem spójnikami: **że, iż**; lub: **żeby, iżby**, jeśli orzeczenie w zdaniu głównem jest zaprzeczone. Np.:

Oświadczam ci bez ogródki, **że** tak dalej postępować nie możesz. — Rozbitkowie liczyli na to, **że** ich dostrzeże łódź patrolowa. — Doniesiono mi, **iż** się nie chcesz uczyć. — Nie wierzę, **żeby** ten człowiek popełnił zbrodnię. — Nie donosi nam, **iżby** był chory.

Zdania opisujące.

Opisującemi zdaniami nazywamy te, które zastępują jakikolwiek bądź rzeczownik w zdaniu głównem, bez względu na to, czy rzeczownik ten jest w I-ym, czy w innym przypadku, z przyimkiem, czy bez przyimka, z negacją lub bez. Zdanie opisowe zawsze rozpoczyna się spójnikiem **że** lub **iż**, który w zdaniu głównem wymaga, albo zaimka **nijakiego to**, albo rzeczownika **okoliczność**, **wypadek**, **zajście** i t. p., chociaż często te nawiązki w zdaniu głównem opuszczamy i tylko ich się domyślamy. Np.:

Cały świat dziękował Bogu (**za to**), **że** się wreszcie wielka wojna europejska zakończyła. — Wstydzę się (**tego**), **że** mam takich leniwych uczniów. — Wielce sprawę moją poparło (**to**, albo **ta okoliczność**), **iż** tam był obecny.

Zdania poboczne zastępują tu rzeczowniki: **koniec wojny**, **takie posiadanie** i **twoja obecność**. Zdania opisujące z pozoru podobne są do zdań przedmiotowych, jednak są od nich różne w sensie.

Zdania okolicznościowe.

Zdaniemio k o l i c z n o ś c i o w e m i nazywamy te, które odnoszą się do czasownika, albo przymiotnika i zastępują określenie okoliczności: **czasu**, **miejsca**, **warunku**, **porównania**, **sposobu**, **celu**, **przyczyny**, **stopnia**, **ilości**, **przezyczenia** i t. p. okoliczności danej czynności. Ze zdań okolicznościowych zasługują przede wszystkim na uwagę zdania, określające: **przezyczenie**, **skutek**, **czas**, **przezyczenie**, **cel** i **warunek**. Ze

zdaniem głównem łączą się one za pomocą wyrazów: **choć, chociaż, chociaż nawet, lubo, aczkolwiek, jakkolwiek, pomimo że, by też i, czy — czy, gdy, kiedy, skoro, ledwie że, niż, nim, nim jeszcze, ponieważ, dlatego, jeśli, jeżeli, natenczas, tedy, byle, lub gdyby, skoroby, byleby i t. p.**

Spójnikom tym mogą w zdaniu głównem odpowiadać słowa: **to, jednak, to jednak, przecie, wszelako i t. p. Np.:**

Z Dobrzyńskiej ziemi ród swój starożytny wiedli; **a choć** od lat czterystu na Litwie osiedli, zachowali mazurską mowę i zwyczaje. (Mickiewicz).

Póki gonił zające, **póki** kaczki znosił, piesek, co chciał, u pana swojego wyprosił. — Kiedy rękę otworzysz, wszyscy nasyceni.

Jeżeli cię zapomnę, Ojczyzno moja miła, niech zapomnę prawicy ręki mojej. (Skarga). — **Gdyby** kwiat, co kwitnie, miał duszę z ognia i natchnienie z nieba, ten kwiat byłby do ciebie podobny, o dziecię moje. (Kraśiński). — **Gdybyś** zebrał wszystkie posągi i gipsy drezdeńskie, weneckie, a nawet florenckie, schowałbyś je w kątku Watykanu.

6. ZDANIA NIEZALEŻNE.

Zdania nawiasowe i wtrącone.

Oprócz zdań głównych i podrzędnych w zdaniu złożonem rozróżniamy jeszcze trzy formy zdań luźnych, których ani do głównych, ani do pobocznych

zaliczyć nie można. Są to tak zwane: **cudze słowa**, oraz zdania: **nawiasowe i wtrącone**.

1. **Cudze słowa** są to zdania z ust innych osób pochodzące i przytoczone dosłownie, bez żadnej zmiany. Nazywamy je **przytoczeniem**, które stawiamy zawsze w cudzysłowie. Np.:

Powiada przysłowie: „Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje”. — „Gdy z okrętem źle się dzieje — powiada Skarga, — a my dla bezpieczeństwa jego wszystkim, co w domu jest, nie pogardzamy, zatonie, a z nim i my sami poginiemy”. — Wódz krzyknął: „Hej, chłopcy! dalej na wroga!”

2. Zdanie **nawiasowe** kładziemy w środku innego zdania dla objaśnienia czegoś wypowiedzianego lub dla dania czytelnikowi jakiejś ubocznej uwagi, nie należącej ściśle do rzeczy, ale pożytecznej, bo ułatwia zrozumienie myśli. Np.:

Nie piórem to, ani książką, ale — **jak mówi pismo Boże** — niesprawiedliwością giną narody. — W Mahabbaracie (bohater-ski poemat Indusów, powstały na lat mniej więcej tysiąc przed Chr.) jest wstęp, zwany Bhagawadgita (śpiew boski), składający się z ośmnastu długich pieśni.

Zamiast nawiasów, możemy używać w pisowni myślników lub przecinków.

3. Zdania **wtrącone** są to zdania lub wyrazy, wtrącone w środek przytoczenia dla objaśnienia, kto mówi, np.:

„Prawda — rzekł Tadeusz — prawda, mój panie!” „Pan mnie — widzę — wcale nie poznaje?” — Że tego nie pisał biegły w stylistyce, o tem — rzecz pewna — wątpić nie możemy.

Zdania wtrącone oddzielamy w pisowni, albo przecinkami, albo myślnikami.

7. Okresy.

Okresem (period — complete sentence) nazywamy takie zdanie złożone, które zawiera w sobie dwie części, wzajemnie się uzupełniające. Stąd też wynika, że nie każde choćby najbogaciej rozwinięte zdanie złożone może być okresem.

Zdanie okresowe może się składać albo ze samych zdań współrzędnych, albo z głównego i podrzędnych, albo nareszcie z jednych i drugich. Np.:

Skoro jeden żywioł uzuchwali się i przemagać chce inne: gotowa niezgoda w ciele, a za nią śmierć. (Skarga). — Życiorysy sławnych mężów są nakształt zwierciadła: każdy się w nich przeziera, a widząc chwalne czyny i ciekawość zaspakaja i lepszym być pragnie.

Od umiejętnej budowy zdań rozwiniętych, złożonych, a zwłaszcza okresowych zależy piękność mowy polskiej. Myliłby się jednak, ktoby sądził, że zdanie rozwinięte lub złożone będzie tem lepiej zbudowane, im więcej nagromadzi się w niem określeń albo zdań pobocznych. Bynajmniej: im zdania krótsze, im

mniej w nich zdań podrzędnych, wtrąconych, nawiasowych, tem one zrozumialsze, przejrzystsze, lżejsze i dokładniejsze.

Przejrzystość, lekkość i jedrność są pierwszymi zaletami zdań, a zatem i mowy. Łatwiej zrozumieć myśl, wypowiedzianą zwięźle w kilku dobranych słowach, niż w całym potoku próżnych i zbytecznych wyrazów.

W budowie zdań przedewszystkiem należy dbać o dobór odpowiednich wyrazów i o należyte ich ustawienie.

8. Rozbiór zdania złożonego.

Przy rozbiórze zdania złożonego postępujemy w ten sam sposób, jak przy rozbiórze zdania rozwiniętego, naprzód jednak dzielimy zdanie złożone na pojedyncze zdania składowe; gatunkujemy je, stosownie do ich rodzaju; porządkujemy, jeśli są rozrwane i przystępujemy do rozbioru syntaktycznego, lub etymologicznego. Np.:

Nasz kuchcik, Błażej, tak się pogrążył w myślach, obracając rożen, że nie zauważył wcale, iż mu się przypaliły kurczęta, dopiero swąd spalenizny wyrwał go z tej zadumy.

Zdanie to jest złożone z pięciu zdań: z dwóch głównych i trzech pobocznych.

Zdania główne są: Nasz kuchcik, Błażej, tak się pogrążył w myślach,
(II) dopiero swąd spalenizny wyrwał go z tej zadumy.

Zdania poboczne są:

- (1) **obracając rożen**, zd. skrócone czasowe;
- (2) **że nie zauważył wcale**, zd. skutkowe;
- (3) **iż mu się przypaliły kurczęta**, zd. przedmiotowe.

Drugie zdanie podrzędne w stosunku do trzeciego jest nadrzędne.

Podzieliwszy i poznačywszy w ten sposób zdanie złożone, przystępujemy do rozbioru każdego zdania.

ROZDZIAŁ III.

O Znakach pisarskich.

W mowie ustnej nie wypowiadamy myśli naszych jednym tchem, jeśli chcemy, by nas słuchający zrozumieli. Owszem, odpowiednią modulacją głosu, krótszemi lub dłuższemi przestankami, ułatwiamy sobie wygłaszanie zdań, a słuchającym ich zrozumienie.

W mowie pisanej, ani modulacją głosu, ani przestankiem posługiwać się nie możemy, musimy więc mieć coś, coby nam te środki wymowy zastąpiło i ułatwiło wyrażenie i zrozumienie naszych myśli.

Ku temu służą nam tak zwane **znaki pisarskie**, które oku pokazują jużto koniec zdania, jużto przestanki w mowie, już modulację głosu. W pisowni polskiej mamy tych znaków jedenaście, mianowicie:

- , Przecinek (comma),
- : dwukropek (colon),
- ; średnik (semicolon),
- . kropka lub punkt (period),
- ? pytajnik (interrogation point),
- ! wykrzyknik (exclamation point),
- myślnik (dash),
- ... kropki,
- () nawias (parenthesis),
- „” cudzysłów (quotation marks),
- łącznik, (hyphen).

Przecinek (,).

Przecinek oznacza najkrótszy przestanek w mowie i w pisowni; kładzie się:

- a) między zdaniem głównym, a pobocznym;
- b) między zdaniem współrzędnymi, jeżeli nie są połączone spójnikami: i, albo, lub, ani;
- c) między zdaniem pobocznymi,
- d) przed i po słowach, ze ściągniętego zdania powstałych;
- e) przed i po dopowiedzeniu, a także przed rzeczownikiem i po nim, jeżeli położony jest w V-ym przyp.
- f) przed i po wtrąconem zdaniu. Np.:

Dlaczego nie oddałeś mi książki, której ci pożyczyłem, tego zrozumieć nie mogę. — Lew, żeby okazać, jak wielce łaskawy, przypuszczał konfidentów do swojej zabawy. — Rzymianie, przyjmując nauki od Greków, zatrzymali i wyrazy do nich należące, a Rzymian naśladowały w tem wszystkie późniejsze języki. — Rodzinne miejsce jest najmiłsze, bo tu najpierw ujrzeliśmy świat, tu raz pierwszy widzieliśmy zielone drzewa, kwieciste łąki, płynącą wodę, wesołe zwierzęta, jasne słońce i pogodne niebo. — Moja wdzięczna Urszulo, bodaj ty mnie była albo nie umarła lub się nie rodziła. — Śpiesz, bracie, na pomoc tonącym! — Synu, kochaj i szanuj matkę swoją!

Średnik (;).

Średnik oznacza dłuższy przestanek w mowie, niż przecinek i kładzie się między dłuższymi zdaniami współrzednemi; np.:

Kto zrozumiał budowę zdań i okresów, z których składa się mowa i pismo, temu użycie znaków przestankowych nie będzie trudnem; kto sam myśli swoje, gdy pisze, należycie pojmuje i chce, aby inni tak, a nie inaczej, je pojęli, ten nie opuści znaków, bez których pisma zrozumieć nie można. — Porządek jest to ład, jest to rozum; gdzie w domu niema porządku, tam nie pytaj o szczęście i błogosławieństwo, bo tam niema głównej zasady, która wszystko jednoczy i utrzymuje.

Dwukropek (:).

Dwukropek oznacza jeszcze dłuższy przestanek w mowie i silniej od średnika rozdziela zdania. Używamy go, wyliczając jakieś szczegóły albo części, należące do jednej całości. Np.:

Motyle istnieją także i w rodzaju ludzkim: piękna barwa, latanie nad powierzchnią życia, karmienie się słodyczami, bez których giną — oto ich cechy. — Największe i najpewniejsze bogactwo człowieka stanowią: wiedza i praca.

Dwukropek kładziemy także przed przytoczeniem: Chrystus mówił do uczniów: „Błogosławieni, którzy płaczą, albowiem oni będą pocieszeni.”

K r o p k a (.)

K r o p k a oznacza najdłuższy w mowie przestanek i koniec myśli, stąd też kładzie się zawsze na końcu zdania pojedynczego lub złożonego, a także po skróconych wyrazach.

P y t a j n i k (?)

P y t a j n i k kładziemy na końcu zdań pytających:

Dokąd tak śpieszysz, przyjacielu? — Kto z was nie czytał jeszcze Trylogji Sienkiewicza?

W y k r z y k n i k (!)

W y k r z y k n i k kładzie się na końcu zdań, wyrażających: podziw, żal, oburzenie, gniew, radość, uniesienie, wezwanie, rozkaz i t. p. Np.:

Hej, panowie gospodarze!

Już dziesiąta na zegarze!

Już na wieży dzwon uderza,

Więc klękajcie do pacierza!

Smutno mi, Boże! — Biada! Niestety! O nieba!

M y ś l n i k (—)

M y ś l n i k wyraża krótką przerwę, oznacza wahanie, chwilkę zastanawiania się nad czemś; albo zastępuje nawias lub cudzysłów:

Szaleniec tylko i głupiec w swej dumie mniema, iż wszystko do swej woli nagnie — mędrzec, co prawdę rozumie, wie, czemu podoła, a czemu nie i więcej nie pragnie.

Wielu chciałoby wszystko umieć, wszystko posiadać, tylko — nie chciałoby pracować. Chmury — Twym wozem, wiatry — Twoje cugi, duchy — posłańce, a pioruny — sługi.
— Maryniu! — zawołała matka.

— A co, mamusiu?

— Chcesz ciastko?

— Bardzo proszę o nie!

K r o p k i (...).

K r o p k i oznaczają, że mówiący nie wypowiada wszystkiego, coby mógł lub coby chciał powiedzieć i że reszty każe się domyślić. Np.:

Ja legnę daleko: na trumny mej wieko niczyja nie spadnie tu łza... Był to człowiek wielkich zdolności, zapowiadała mu się wspaniała przyszłość, ale...

N a w i a s ().

N a w i a s służy nam do zamknięcia, albo całego zdania, albo kilku wyrazów, nie należących do treści głównej myśli. Są to tak zwane zdania nawiasowe lub wtrącone, które, zamiast w nawias ująć, oddzielamy przecinkami lub myślnikami. Np.:

Prości to byli ludzie (nawet pan Domański lubił anyżówkę), ale roztropni politycy.

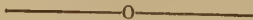
— To dobrze — rzekł — przyjmuję was!

C u d z y s ł ó w („”).

C u d z y s ł ó w kładziemy na początku i na końcu przytoczenia: Np.: Orle, gdzie lecisz? „Gdzie? — lecę do słońca”.

Łącznik (-).

Łącznika używamy przy rozdzielaniu wyrazów, przenosząc część ich do drugiego wiersza, a także kładziemy go czasem w wyrazach złożonych, np.: polsko-amerykański, Anglo-Saksonowie, szafirowo-licy.

Treść.

Str.

Wstęp	3
-------------	---

CZEŚĆ I.

Głosownia.

Głoski i litery	7
Podział głosek	8
Sylaby — zgłoski	9

Wzajemny wpływ głosek na siebie.

Wpływ samogłosek na spółgłoski	10
Wpływ spółgłosek na samogłoski	12
Wpływ spółgłosek na spółgłoski	13

CZEŚĆ II.

O odmiennych częściach mowy.

Wyrazy. Części mowy	13
---------------------------	----

Rzeczowniki.

Podział rzeczowników	14
Rodzaje rzeczowników	16
Liczby i przypadki	17
Źródłosłów — temat. Końcówki.	18

.Deklinacje.

Deklinacje	19
Deklinacja pierwsza	20
Deklinacja druga	23
Deklinacja trzecia	26

Przymiotniki.

Odmiana przymiotników	27
Odmiana przymiotnika z rzeczownikiem	29
Odmiana rzeczowników podług deklinacji przymiotnikowej	31
Stopniowanie przymiotników	32
Nieprawidłowe stopniowanie	34
Opisowe stopniowanie	37

Liczebniki.

Liczebniki oznaczone i nieoznaczone.....	36
Podział liczebników oznaczonych	36
Liczebni zbiorowe	37
Liczebniki porządkowe	38
Liczebniki wielorakie	38
Odmiana liczebników	39
Odmiana liczebników zbiorowych	43

Zaimki.

Zaimki	43
Odmiana zaimków	45
Uwagi o niektórych zaimkach	48

Czasownik.

Rodzaje czynności czasowników	49
Strona czynna i bierna	50
Czasowniki dokonane i niedokonane	52

Odmiana czasowników.

O odmianie czasowników w ogóle	53
Odmiana czasownika posiłkowego Być	54
Urabianie form koniugacyjnych. Imiesłowy	55
Osoby i liczby	57
Czasy	57
Tryby	58
Wzór odmiany czasowników	60
Tryb warunkowy	62
Tryb rozkazujący	62
Tryb oznajmujący	63
Tryb rozkazujący	64
Odmiana czasowników nieosobowych	64

ROZDZIAŁ I.

Nieodmienne części mowy	65
-------------------------------	----

Przysłówek.

Pierwotne i pochodne przysłówki	66
Znaczenie przysłówek	67
Spójnik	68
Przyimek	68
Wykrzyknik	70

ROZDZIAŁ II.**O pochodzeniu i znaczeniu wyrazów.**

Składniki wyrazów	71
Pierwiastek	72
Przedrostki, przyrostki i końcówki	72
Wyrazy pierwotne, pochodne i złożone	73

ROZDZIAŁ III.

Pisownia wyrazów	74
Wielkie litery	75
Imiona obce	76
Samogłoski	77
Spółgłoski	79
Pisownia końcówek	83
Pisownia wyrazów złożonych	85
Podwójne brzmienia	87
Obce wyrazy	87
Rozdzielanie wyrazów	87

CZĘŚĆ III.**Składnia.**

O zdaniu wogóle	89
-----------------------	----

ROZDZIAŁ I.**O zdaniu pojedynczem.**

Zdanie proste	91
Zdanie rozwinięte	94
Określenie rzeczownika	95
Określenia rzeczownika i przymiotnika	96
Składnia zgody	98
O zgodzie podmiotu i orzeczenia	99
Zgoda orzeczenia z podmiotem logicznym ..	100
Zgoda orzeczenia z podmiotem złożonym	100
Zgoda podrzędnych części zdania	101
O szyku wyrazów	103
Rozbiór zdania rozwiniętego	106

ROZDZIAŁ II.**O zdaniu złożonem.**

Zdania główne i poboczne	109
Zdania współrzędne	110
Zdania współrzędne skrócone	111
Rodzaje zdań pobocznych	112

Zdania niezależne.

Zdania nawiasowe i wtrącone	116
Okresy	118
Rozbiór zdania złożonego	119

ROZDZIAŁ III.

O znakach pisarskich	121
Przecinek	122
Średnik	123
Dwukropek	123
Kropka	124
Pytajnik	124
Wykrzyknik	124
Myślnik	124
Kropki	125
Nawias	125
Cudzysłów	125
Łącznik	126

